

23
TALLINNA POLÜTEHNILISE
INSTITUUDI TOIMETISED
ТРУДЫ ТАЛЛИНСКОГО
ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

SEERIA B

№ 23

POLIITILISE ÕKONOOMIA
KATEEDRI UURIMUSI

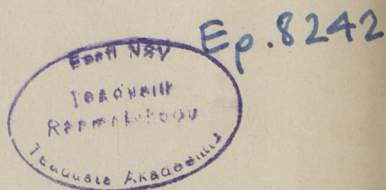
II

POLIITILISE ÖKONOOMIA KATEEDRI UURIMUSI

II

SISUKORD * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS * INHALT

L. Brutus	Sotsialistliku taastootmise struktuurist	3
	О структуре воспроизводства при социализме (резюме)	18
	Structure of Reproduction in Socialism (S u m m a r y)	19
J. Loov	Laenuprotsendi olemus ja osa sotsialistlikus majanduses	21
	Сущность и роль ссудного процента в социали- стической экономике (резюме)	34
	Über das Wesen und die Rolle des Bank-Zinses in der sozialistischen Ökonomik (Z u s a m m e n f a s s u n g)	36
K. Kulli	Agraar-industriaalkoondiste osast sotsialistlike omandussuhete arengus	37
	О роли аграрно-промышленных объединений в развитии социалистической собственности (резюме)	50
	The Role of Agrarian-Industrial Unions in the Development of Socialist Property Relations (S u m m a r y)	52
R. Otsepp	Töötajate materiaalse vastutuse mõiste	53
	О понятии материальной ответственности трудя- щихся (резюме)	61
	The Concept of Workers Material Responsibility (S u m m a r y)	62

L. Brutus

SOTSIALISTLIKU TAASTOOTMISE STRUKTUURIST

Vastavalt kapitalistliku tootmise eesmärgile on kapitalistliku taastootmise põhisisuks ühiskondliku kapitali taastootmine. Töötajate taastootmine esineb kapitalistliku taastootmise struktuuris vaid vajaliku tingimusena ning «ühiskondlikust seisukohast vaadatuna on tööliklass... niisamasugune kapitali manus kui elutu tööriistki.»¹ Selles taastootmise struktuuri iseloomulikus joones väljendub tootmise eesmärgi kahestumine, kusjuures tootmise algne, loomulik eesmärk — kogu ühiskonna, iga tema liikme vajaduste rahuldamine — on allutatud valitseva kapitalistide klassi kitsalt omakasupüüdlikele huvidele. Tootmise loomulik eesmärk saab seetõttu avalduda vaid kapitalistliku tootmise vahetu eesmärgi — lisaväärtuse tootmise kaudu, s. o. kaudselt, piiratult ja täiesti moonutatult. Kapitalistlikus taastootmises väljendub tema põhiliste struktuursete elementide antagonism.

Et sotsialismi eesmärgiks on «...rahva kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste järjest täielikum rahuldamine»,² tuleks sotsialistliku taastootmise põhisisuks pidada sotsialistliku ühiskonna kõigi liikmete elutingimuste laiendatud taastootmist. Seega töötaja, inimene, vabanedes kapitali manuse ahendavast funktsioonist, omandab taastootmise struktuuris talle loomulikult kuuluva määrava koha. Sotsialistliku taastootmise struktuuris väljendub tootmise loomuliku eesmärgi võidulepääs, ta põhimõtteline kokkulangemine sotsialismi eesmärgiga, tootmise eesmärgi vastandliku kahestumise kadumine. Sotsialistlikku taastootmist iseloomustab seega antagonismi puudumine tema struktuursete elementide vahel.

¹ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 497.

² NLKP programm. Tallinn 1961, lk. 14—15.

Kapitalismi ja sotsialismi eesmärgi printsiipiaalset erinevust ning sellest tulenevat puhastoodangu jagunemise erilaadsust võib väljendada järgmiselt:

$$\text{kapitalism } \boxed{m} = D - v,$$

$$\text{sotsialism } \boxed{v} + m = D,$$

kus D — ühiskonna puhastoodang;

v — vajalik produkt;

m — lisaprodukt (kapitalismi puhul omandab lisaväärtuse vormi);

□ — tootmise eesmärk.

Valemi esimene kuju näitab, et kapitalismi moonutatud eesmärgi, kapitalistide klassile mineva lisaväärtuse tootmise seisukohast on tootjate tööjõu taastootmine vaid allutatud vajaduseks, möödapääsmatuks kuluks, mida kapitalistid püüavad võimalikult madalale suruda, et suurendada osasaamist ühiskonna puhastoodangust. Töölise (töötajate) tööjõu taastootmine jääb kapitalistliku tootmise eesmärgist väljapoole ja on sellega antagonistlikus vastuolus, sest kapitalismi kahe põhi-klassi huvid on vastandlikud. Barjääriks, mis eraldab neid klasse ja põhjustab klassiantagonismi, on tootmisvahendite kapitalistlik eraomandus.

Valemi teine kuju iseloomustab sotsialismi eesmärki ja näitab, et selle barjääri kõrvaldamise korral puudub produkti eri osade vahel antagonistlik vastuolu, sest nii vajalikku kui ka lisaproducti kasutatakse tervikuna töötajate huvides. «See, mis tootjal kui eraindiviidil kaduma läheb, tuleb talle kui ühiskonna liikmele otseselt või kaudselt kasuks,» märkis Marx sotsialistliku ühiskonna koguprodukti jaotamise teooria käsitluses.³ Järelikult see, mis kapitalismi puhul tootmise eesmärki vahetult üldse ei mahu, s. o. töötajate vajaduste rahuldamine, muutub sotsialismi eesmärgiks ja omandab ühtlasi uue, kvalitatiivselt kõrgema sisu. Seejuures sisaldab tootmine siiski sotsialismi tingimustes mitteantagonistlikke vastuolusid, mida üldistavalt võiks kokku võtta kui vastuolu juba saavutatud heolu taseme ning selle edasise tõstmise («tänase» ja «homse» heolu taseme) vahel. See vastuolu on teravam vähemarenenud

³ K. M a r x. Gotha programmi kriitika. Tallinn 1957, lk. 13.

majandusega maades ja neil aastail, mil taastootmise normaalset kulgu pidurdavad tõsisemad häired või rahvamajanduses toimuvad järsud struktuursed nihked.

Sotsialistliku taastootmise eesmärgi, sisu ja struktuursete elementide vaheliste seoste iseloomu printsiipiaalsest muutumisest tuleneb loogiliselt küsimus: kas ja kuivõrd need muutused võivad avaldada struktuurisest modifitseerivat mõju sotsialistliku taastootmise mehhanismile. Sellele küsimusele vastuse leidmise metodoloogiliseks aluseks tuleb lugeda marksistlikku teooriat tootliku ja mittetootliku töö kohta.

Et probleemi asetuse oleks selge, esitame mõned huvipakkuvad andmed, mis viitavad bilansilise tasakaalu puudumisele seal, kus seda niisuguses ulatuses tegelikult esineda ei saaks. Nii kasutatakse L. Gljaseri andmeil lisaproducti NSV Liidus pidevalt rohkem, kui seda toodetakse: 1950., 1960. ja 1963. aastal moodustas «ülekulu» näiteks 22—25%.⁴ Teise allika andmeil on tarbimise üldmaht NSV Liidus tunduvalt suurem kui elanikkonna tarbimisfond rahvatulus (1960. aastal 14—23%, sõltuvalt hindamisviisist)⁵. Väärrib tähelepanu, et nii esimene kui teine «ülekulu» moodustas 1960. aastal ligilähedase suuruse (rahalisel väljenduses). Kui L. Gljaserit ajendavad niisugused vasturääkivused kriitiliselt ja meie arvates ka konstruktiivselt taastootmise teooriat analüüsima, siis teise töö autorid jäävad vasturääkivustesse, tegemata katsetki nende ületamiseks. Tõsi küll, teises teoses on kriitilise analüüsi fookuses rahva elatus-taseme näitajad ja selles osas on autorid jõudnud ka hinnatavate tulemusteni.

Probleemi teravdamiseks toome ühe tingliku, kuid reaalsuse nõuetele vastava näite. Sotsialismi eesmärgist lähtudes võtame sotsialistliku tootmisviisi arengutaseme aluskriteeriumiks rahva elatus-taseme. Antud näitajat tuleb lugeda väga representatiivseks ka seetõttu, et selles väljendub üldistavalt, sünteesivalt tootlike jõudude arengutase. Tootlike jõudude funktsioneerimise loogilise tulemusliku näitajana kujunebki sotsialismi tingimustes rahva elatus-tase.

Võrdleme elatus-taset kahel sotsialismimaal. Muude võrdsete tingimuste (elanike ja töövõimeliste töötajate arv, ühiskondliku koguprodukti ja rahvatulu suurus, akumulatsiooninorm, looduslikud tingimused jms.) korral esineb oluline erinevus selles, et ühel (esimesel) maal on materiaalsete hüvede tootjaid

⁴ Л. С. Г л я з е р. Некоторые вопросы методологии планирования общественных фондов потребления. «Экономика», Москва 1966, стр. 78—79.

⁵ Планирование народного потребления в СССР. «Экономика», Москва 1964, стр. 37—38 и др.

tunduvalt vähem, muudel aladel töötajaid aga oluliselt rohkem kui teisel maal. Tarbimisfond rahvatulus on võrdse suurusega, seepärast tuleks järeldada, et ka elatustase on mõlemal maal võrdne. Sel juhul läheks esimesel maal nagu kaduma kõrgema tööviljakuse tulemus materiaalsete hüvede tootmisel. Esimese maa elanikkond kasutab aga tunduvalt rohkem hüvesid, mida annab teisest maast märgatavalt enamarenenud teenindus- ja mittemateriaalse tootmise sfäär.

Esimese maa tootlike jõudude kõrgem arengutase, mis väljendub ilmekalt materiaalsete hüvede tootmise sfääris kõrgema tööviljakuse näol, avaldub kõigi eelduste kohaselt samalaadselt ka väljapoole seda sfääri kuuluvatel tööaladel. Järelikult kasutab võrdse tarbimisfondi puhul esimese maa elanikkond tunduvalt rohkem teenuseid ja muid «mittemateriaalseid» hüvesid kui teise maa elanikkond. Selles osas on tema elatustase vaieldamatult kõrgem kui teisel maal. Suurema nn. mittetootmissfääri ülalpidamine nõuab aga esimesel maal ilmselt teatud täiendavate materiaalsete hüvede (nn. materiaalsed kulud mittetootmissfääri asutustes) suunamist tarbimisfondi arvel sellesse sfääri (võrreldes teise maaga), mistõttu elanikkonnale vahetult tarbimiseks jääv materiaalsete hüvede kogus on mõnevõrra väiksem kui teisel maal.

Oletame, et esimesel maal suunatakse osa töötajaid nn. mittetootmissfäärist tagasi tootmissfääri, selleks et tagada teise maaga võrdne materiaalsete hüvede kogus, mis läheb elanikkonnale vahetuks tarbimiseks. Et ka sel juhul on tööviljakus esimesel maal kõrgem, töötab nn. mittetootmissfääris ikkagi veel tunduvalt rohkem töötajaid kui teisel maal. Seega on esimesel maal iga elaniku reaalne keskmine iga liiki hüvede summaarne tarbimine, järelikult ka elatustase kõrgem kui teisel maal. Seejuures võib üheks hüveliigiks, mida esimese maa töötajad saavad rohkem, olla vaba aeg kui töötajate heaolu tähtis komponent ja ühiskondliku rikkuse eriliik (tingimusel, et elanikkonna muud vajadused rahuldatakse normaalselt). Ühtlasi oleks ekslik mitte näha võimalust, et reaalselt või potentsiaalselt töö ühes sfääris (näiteks teaduse poolt) loodud produkti mõne osa realiseerimine võib toimuda hoopis teises sfääris. Seega pole antud produkti loomise ja realiseerimise (avaldumise) kohad kaugeltki mitte alati identsed, vaid sõltuvad majandussuhete kujunenud süsteemist. See nähtus avaldus NSV Liidus ka tarbeesemete ja tootmisvahendite seni kehtinud eri taseme hindades.

Probleemi antud käsitlusest võib järeldada, et nn. mittetootlik töö on (vähemalt osaliselt) sisuliselt siiski tootlik töö, sest tema tulemus mõjutab niisugust alusnäitajat nagu elatustase,

mis iseloomustab sotsialistliku ühiskonna (vastava maa) saavutatud arengutaset. Tundub ju ülimalt vasturääkivana, et just seda tööd (tööd teenindussfääris), mis on «spetsiaalselt suunatud rahva elatustaseme tõstmisele», kvalifitseeritakse mittetootlikuks.⁶

Et seda tüüpi paradoks oli Marxile hästi tuntud, nähtub kas või järgmisest arendusest (kapitalistliku tootmisviisi kohta): «... mõned «tootlikud töötajad» valmistavad niisuguseid produkte, mille ainsaks ülesandeks on funktsioneerida mittetootlike töötajate tootmisvahenditena. Kuid see ei ole kummalisem kui too, et lõppude lõpuks kõik tootlikud töötajad, esiteks, valmistavad vahendeid mittetootlike töötajate tasustamiseks ning teiseks, valmistavad produkte, mis tarbitakse nende poolt, kes **ei tee mingisugust tööd.**»⁷

Neist argumentidest piisab järelduseks, et mainitud paradoks tõepoolest esineb, kusjuures see kajastub ka kapitalismi käsitlevates Marxi töedes.

Selle paradoksi reaalse sisu selgitamiseks püüame määratleda nn. mittetootlike töötajate töö tulemust. Et Marx on seda probleemi teoreetiliselt ammendavalt uurinud ja praktika on tema seisukohtade õigsust kinnitanud (kusjuures autor loeb ka ülaltoodud näidet objektiivse reaalsuse tõepäraseks peegelduseks), siis esitame kokkuvõtlikult Marxi kontseptsiooni nimetatud küsimuses.

Marx märgib, et mittetootlik töötaja toodab mingisugust produkti. Vastasel juhul ta poleks töötaja. Et saada kapitalistide tulust oma osa, annavad mittetootlikud töötajad selle vastu (asemele) ekvivalendi teenuste näol. Seega eksisteerivad materiaalsete hüvede kõrval ka teised hüved, mis koos materiaalsete hüvedega moodustavad mingi reaalse kogumi, mille suurus nii tarbimisväärtuste hulgana kui ka väärtuselises väljenduses on suurem kui juhul, millal neid teenuseid ei eksisteeriks. Marx kirjutab: «Kauba tarbimisväärtus, milles on kehastunud tootliku tööliku töö, võib olla täiesti tühine. See töö iseloomustus tema esemelisest küljest ei ole sugugi seotud tema omadusega olla tootlik töö, mis, vastupidi, väljendab ainult teatud ühiskondliku tootmissuhet. Siin on meil tegemist töö niisuguse iseloomustusega, mis ei tulene tema sisust ega tulemusest, vaid teatud ühiskondlikust vormist.»⁸ Töö tulemuse all ei mõtle Marx töö efektiivsust, millest ta tuletab kvantitatiivse kriteeriumi tootliku töö määratlemiseks.

⁶ Планирование народного потребления в СССР, стр. 111.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, I ч., стр. 169.

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, I ч., стр. 139; см. также стр. 134, 151, 169, 206 и 415.

Niisiis juba ammu (vähemalt A. Smithist alates) on faktiliselt tõestatud, et nn. mittetootlikud töötajad toodavad produkti. Selle seisukohaga ühines pärast põhjalikku analüüsi ka Marx. Kuigi me probleemi lahendamiseni veel ei jõudnud, on selleks pidepunktid juba olemas: Marx osutab töö teatud ühiskondlikule vormile kui probleemi võtmele.

Sellest juhindudes on nähtavasti kõige otstarbekam jõuda selgusele, mille tõttu Marx ühtede produktide (teenuste ja «mittemateriaalsete» hüvede) tootjaid kvalifitseerib kapitalismi tingimustes mittetootjajaks, s. o. selgitada välja kasuliku iseloomuga töö mittetootlikuks muutumise põhjused.

Marxi seisukoht avaldub kokkuvõtlikult järgmises.

Tootlik töö on vaid lühiväljend, mis tähistab selle suhte kogu täiust ja erilist iseloomu, milles tööjõud kapitalistlikus tootmisprotsessis esineb. Eraldusjoon tootliku töö ja töö muude liikide vahel on erakordselt tähtis just seetõttu, et ta toob esile selle teatud töövormi, millele tuginevad nii kapital kui ka kogu kapitalistlik tootmisviis. Niisuguseks töövormiks on tootlik töö, s. o. igasugune palgatöö, mis toodab lisaväärtust kapitalistidele. Seda määratlust nimetab Marx A. Smithi esimeseks, õigeks määratluseks, mille kõrval Marx pidas võimalikuks ja vajalikuks tolaeagse kodanliku ühiskonna konkreetse reaalsuse üldistamise tulemusel välja tuua veel täiendav tunnus kapitalistliku tootliku töö kohta. Selleks on töö asjastatus kaupades, materiaalses rikkuses. Teiste sõnadega: tootlikele, s. o. kapitali tootvatele töölistele on iseloomulik asjaolu, et nende töö asjastub kaupades, materiaalses rikkuses. Majanduslikust küljest on täiendav tunnus vaid valdavate, mitte aga ainuvalitsevate seoste tüübi üldistus. Seda ei saa absolutiseerida, sest see on tõde teatud vaeprotsendiga, mis, nagu Marx ise märkis, oli tol ajal vähe tähtis, kuid mille edasist dünaamikat pole nähtavasti eriti uuritud.*

Täiendava tunnuse määratlemiseks uuris Marx töösuhteid teenuste ja mittemateriaalse tootmise sfääris tööstusliku kapitalismi tingimustes. Ta jõudis järeldusele, et selle sfääri

*) Meie arvates see aga ei tähenda, et kaasaegse kapitalismi põhjalikumal uurimisel võiks kahe määratluse kvantitatiivset vahet välja selgitamata otsekohe orienteeruda tootliku töö täiendavale tunnusele ja teha sellest praktiliselt põhikriteerium. Otseselt materiaalsete hüvede tootmise sfääri mittekuuluvate tööalade erikaalu tohutu kasv ning kapitalistliku tootmisviisi vahetu ja ulatuslik tungimine nendesse tööaladesse arenenud kapitalistlikes maades on niivõrd olulised nähtused, et nende teoreetilise lahtimõtestamiseta võib teoreetiliste ja praktiliste järelduste tegemine jääda majanduslikust ja poliitilisest situatsioonist ühekülgseks. Järelikult on Marxi teoreetilise kontseptsiooni niisugune lihtsustamine, eriti arenenud kapitalistlike maade puhul, vähemalt küsitav.

teenuseid kasutavad peaausjalikult kodanlus ja teised varakad kihid, töötajad aga väga vähe. Järelikult peetakse seda sfääri ülal ekspluataatorite tulude ühe osaga, lõppkokkuvõttes tootlike töötajate poolt loodud lisaväärtuse arvel. Tööd, mis teenindab mittetootjaid, s. o. kapitalistlikule ühiskonnale omaseid parasitööriivaid elemente, Marx tootlikuks tööks ei loe, seda enam, et see töö ei loonud lisaväärtust, sest tavaliselt vahetati seda mitte kapitali, vaid tulu vastu. «Ühe mittetootlik töö ei muutu sellest tootlikuks, et ta vabastab teise **mittetootlikust tööst**,» kirjutab Marx.⁹

Kapitalism kui tootmisviis (erinevalt kapitalismist kui ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist) ei olnud kuigi võimeline vahetult tungima sellesse mitmeti spetsiifilisse sfääri, mis tekkis ühiskondliku tööjaotuse arenemise käigus ja mida Marx nimetas teenuste sfääriks. See oli tingitud tolle sfääri äärmiselt madalast kontsentratsiooniastmest (hajutatusest), mida omakorda põhjustas teenuste tootmise ja tarbimise valdavalt individuaalne (isiklik) iseloom. Seega on taolisel tööl nii kapitali kui ka tootjate seisukohast töö ühiskondliku vormina tõepoolest mittetootlik iseloom. Ja seda Marx just väitis.

Kui Marx kapitalistliku tootliku ja mittetootliku töö eraldamisel analüüsis probleemi kapitali ja kapitalisti seisukohast lähtudes, siis sotsialismi tingimustes pidi lähtekoht muidugi muutuma. Tootliku ja mittetootliku töö eraldamisel võeti NSV Liidus lähtekohaks töötaja vahetu osavõtt või mitteosavõtt materiaalse hüvede tootmisest, s. o. ühiskonna eksisteerimise materiaalse aluse taastootmisest. Et sotsialismi võidu tõttu Marxi poolt tunnustatud kapitalistliku tootliku töö põhitunnus loomulikult haihtus, täitis tekkinud vaakuumi automaatselt teine, täiendav tunnus, mis ka sotsialismi suhtes on täiesti lojaalne sellel lihtsal põhjusel, et ta otseselt ei väljenda mingit tootmissuhet. Täiendav tunnus muutuse sellega absoluutseks tunnuseks, sest teisi kriteeriume enam ei esinenud. Mahajäänud majandusega maadele on niisugune kriteerium mõneti stimuleerivgi: ta koondab tähelepanu ühiskonna eksisteerimise materiaalse aluse väljaarendamise vajadusele, soodustades põhilise disproportsiooni forsseeritud likvideerimist.¹⁰ Kas see valitud kriteerium on aga sotsialistliku ühiskonna jaoks ainuvõimalik, teaduslikult põhjendatud, tõestatud? Marx alustas kapitalistliku tootmisviisi grandioosse uurimise algvariandi lausega: «Käesoleva uurimise objektiks on kõigepealt **materiaalne tootmine.**»¹¹

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, I ч., стр. 167; см. также стр. 133, 404 и 409—421.

¹⁰ Vt. näiteks Т. В. Рябушкин. Экономическая статистика. «Статистика», Москва 1966, стр. 183.

¹¹ К. Маркс. Poliitilise ökonoomia kriitikast, lk. 145.

Objekti niisugust piiritlemist ei põhjustanud ilmselt mitte ainult selle sfääri eriline ajalooline koht inimühiskonna arenemises üldse, vaid ka see lubatavaks peetav üldistus, et «kõik materiaalse tootmise harud... on allutatud (formaalselt või reaalselt) kapitalistlikule tootmisviisile.»¹² Seda ei saanud väita töö teiste sfääride kohta.

Sotsialism kui tootmisviis pidi tungima küllaltki varakult ja intensiivselt ka töö teistesse sfääridesse (näiteks sotsialistliku kultuurirevolutsiooni näol). «Meile piisab nüüd sellest kultuurirevolutsioonist, et saada täiesti sotsialistlikuks maaks,» kirjutas Lenin 1923. aasta alguses, «kuid see kultuurirevolutsioon valmistab meile uskumatuid raskusi nii puhtkultuuriliselt (sest me oleme kirjaoskamatud) kui ka materiaalselt (sest selleks, et olla kultuursed, on vaja materiaalsete tootmisvahendite teatavat arengutaset, on vaja teatavat materiaalselt baasi).»¹³

Tundub, et sotsialismi kui tootmisviisi uurimine ei saa piirduda ainult materiaalsete hüvede tootmise sfääriga. Kui kapitalistlik tootlik töö esineb ühiskondliku töö selles sfääris, kus valitseb kapitalistlik tootmisviis, kas siis ka sotsialistlik tootlik töö ei esine mitte ühiskondliku töö nendes sfäärides, kus valitseb sotsialistlik tootmisviis? See aga tähendab, et sotsialistliku tootliku töö tunnuste väljaselgitamisel tuleks lähtuda sotsialistliku ühiskonna töötaja, mitte aga ainuüksi materiaalsete hüvede tootja seisukohast. On ju sotsialistlik ühiskond mitte ainult materiaalsete hüvede tootjate, vaid töötajate ühiskond, kus antagonism klasside vahel puudub. Tootliku töö mõiste peaks olema kooskõlas sotsialistliku ühiskonna sotsiaalse struktuuriga. Pealegi on sotsialistliku tootliku töö samastamine üksnes inimühiskonna eksisteerimise materiaalse aluse taas- tootmise sfääriga väga kitsendav kaasaegse arenenud sotsialistliku maa jaoks, kus inimese vajaduste kogumis järjest suurema tähtsuse omandavad kultuurilis-vaimsed vajadused ja teenused. Järelikult ei ole sotsialistliku ühiskonna eksisteerimise materiaalne alus veel sugugi kõik, mis selle ühiskonna eksisteerimiseks ja arendamiseks vaja on. Ta on ainult alus ja mitte rohkem.

Seda järeldust kinnitab ka asjaolu, et meil toimuvad lõputud (ja enam-vähem viljatud) vaidlused selle üle, missuguseid tööalasid lugeda tootlikuks ja milliseid mittetootlikuks. Seega on need arutlused meetodilist laadi, samal ajal kui probleemi võtmele — metodoloogiale — pööratakse võrdlemisi vähe tähelepanu. Ometi on avaldatud (akadeemik S. G. Strumilin,

¹² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, I ч., стр. 419.

¹³ V. I. Lenin. Teosed, 33. kd., lk. 434—435.

N. K. Tjapkin, B. V. Rakitski, L. S. Gljaser ja mõned teised) konstruktivistliku töid.¹⁴ Samal ajal on ilmunud hulk töid, kus esineb subjektivistliku koega vaidlusi selle kohta, kas lugeda tootlikuks või mittetootlikuks tööd reisijateveos, elanikkonda teenindavas sises, teadusliku töö teatud liikides ja staadiumides, kaubanduses, ühiskondlikus toitlustamises, varumises, materiaaltehnoloogilises varustamises, hariduse ja tervishoiu alal jm. Ometi suudavad plaaniorganid nendes tingimustes, kus ilmselt puudub selgus kahe vaadeldava töövormi olemusest (järelkult puudub selgus ka miljonite meie maa töötajate töö tulemuste hindamise aluste kohta), küllaltki edukalt tagada rahvamajanduse tasakaalustatud arendamine (vt. ka viidetes 4 ja 5 märgitud teoseid). Tekib nagu alternatiiv: kas planeerimise praktika ennetab sotsialistliku taastootmise teooria läbitöötamist või (mis võib tähendada sellesama erijuhtu) ei ole tootliku ja mittetootliku töö piiritlemisel sotsialismi tingimustes enam tähtsust.

Et vaidlused haaravad tohutut tegevusalade ringi, siis selles kajastub ka, et mõiste «materiaalne hüve» ei saa piirduda kaasaja teaduse seisukohast ainult massiga, vaid peab hõlmama ka energiat. Marxil polnud vaja oodata elektrienergia ilmumist kaubaturule, kui ta, kritiseerides A. Smithi liiga kitsast vaadet töö materialiseerimise kohta, formuleeris teadusliku üldistuse: «Kõne all on ainult kauba kujuteldav, s. t. just nimelt tema sotsiaalne eksisteerimisviis, millel pole midagi ühist tema kehalise reaalsusega; kaup esineb kui teatud hulk ühiskondlikku tööd või raha.»¹⁵

Antud probleemi seisukohast pakub suurt huvi veel teinegi Marxi väide: «Kaup esineb kui möödunud, asjastatud töö ja järelkult, kui ta ei esine eseme vormis, võib esineda ainult tööjõu enda vormis... Seega oleks Smith pidanud tootlikuks tööks tunnistama niisuguse töö, mis kas toodab kaupu või vahetult toodab, kujundab, arendab, säilitab, taastoodab tööjõudu ennast.»¹⁶ Marx märgib, et teise tööliigi jätab A. Smith tootlikust tööst välja suvaliselt, kuigi see on tingitud teatud õigest instinktist, et vältida põhjendamatu taotlusi tootliku töö nimetusele. Meenutame, et tegemist oli kapitalistliku tootmisviisiga, kus üks toodab, kuid teine tarbib, mistõttu oleks eba-

¹⁴ С. Г. Струмилин. Очерки социалистической экономики СССР. Политиздат, Москва 1959; Политическая экономия социализма (под редакцией Я. С. Кумаченко, И. С. Голубничего и И. Г. Степанова). Изд. Московского университета, 1963; Л. С. Глязер. Некоторые вопросы методологии.; Экономика и математические методы, 1966, № 5, стр. 795—798; Б. В. Ракитский. Общественные фонды потребления как экономическая категория. «Мысль», Москва 1966 и др.

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, I ч., стр. 154.

¹⁶ Sealsamas.

õige väita, et nendes tingimustes on tarbimine niisama tootlik kui tootminegi. «Tõepoolest: töölise individuaalne tarbimine on temale endale mittetootlik», märgib Marx, «sest see taastoodab ainult indiviidi, kes elatusvahendeid vajab; see on tootlik kapitalistile ja riigile, sest see on võõrast rikkust tootva jõu tootmine.»¹⁷ Marxi lõpliku seisukoha määras nähtavasti põhikriteerium, et tööjõu taastootmine ei tootnud kapitalistile vahetult lisaväärtust, vaid oli tööliste eraasjaks, sest tööliklass oli ainult kapitali manus. Seetõttu ja teenuste valdavalt parasiitlikust tarbimisest tingituna Marx seda osa tööst tööjõu taastootmisel kapitalismi tingimustes tootlikuks tööks ei lugenud.

Kui need Marxi kaalutlused tööjõu taastootmise kohta üle kanda sotsialistlikku tootmisviisi, langeksid ära ka vastuargumendid, mis tööjõu taastootmist tootlikuks ei pea. Printsipiaalsed argumendid, mille järgi seda liiki tööd tuleb sotsialismi tingimustes lugeda tootlikuks, pääsevad seega täielikult mõjule (eeldusel, et ei klammerduta kategooria «kaup» külge, sest sotsialismi tingimustes tööjõud teatavasti kaup ei ole).

Võib lugeda loogiliseks väidet: kui sotsialismi tingimustes puuduvad ekspluataatorid, siis pole ka parasiitlikku tarbimist ja järelikult peavad puuduma ka need mittetootliku töö sotsiaalsed põhjused, millised kutsus ellu ühiskonna antagonistlik vorm.

Tõepoolest, teenuseid ja nn. mittemateriaalseid hüvesid kasutavad võitnud sotsialismi maal töötajad ja nende perekonnaliikmed. Seejuures osa neist hüvedest, mis on inimese ja ühiskonna seisukohast spetsiifilise, humaanse tähtsusega (meditsiiniline teenindamine, haridus jms.) jaotatakse elanikkonnale tasuta või soodustatud tingimustel ühiskondlike tarbimisfondide vormis, s. o. oluliselt sõltumata ühiskonna üksikliikme tööpanusest ja tulust. Sotsialism kui tootmisviis tungib seega järjest rohkem nendesse sfääridesse, mis ei kuulu vahetult materiaalsete hüvede tootmise hulka, andes tööle ka seal ühiskondliku iseloomu. Isegi igipõline kodune majapidamine ei jää sellest protsessist puutumata; üha rohkem tööliike, mida traditsiooni kohaselt sooritati ühiskondlikust tööst vaba aja arvel, eraldub kodusest majapidamisest ja moodustab omalaadsed (kaupade, teenuste) tootmisalad: toitlustamine, ravimine, puhkuse teenindamine, laste kasvatamine jm. Seega haarab sotsialistlik ühiskonnastumine ka tarbimise sfääri, tarbimine omandab tunduvalt ühiskondliku iseloomu.

Seega on nii sotsiaalsed tingimused kui ka teenuste ja nn. mittemateriaalsete hüvede sfääri funktsioonid sotsialismi tingi-

¹⁷ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 497.

mustes põhimõtteliselt täiesti teistsugused kui kapitalismi puhul, kus nendes sfäärides valitses töö ühiskondliku vormina mittetootlik töö. Selle vormi mehaanilist ülekandmist sotsialismi ei saa järelikult lugeda ei õigustatuks ega õnnestunuks.¹⁸

Eeltooduga püüdsime järk-järgult välja selgitada tõstatatud probleemi lahendamise metodoloogia elemendid ja olulised detailid. Lõppjärelduse tegemisel tuleb aga fookusesse võtta otsene seos, mis esineb kapitalismi põhilise majandusseaduse (kapitalismi eesmärgi) ja kapitalistliku tootliku töö vahel. Tootlik on see töö, mis rahuldab tootmise eesmärgi nõudeid. Et see pole teisejärguline kokkusattumus ega juhuslik seos, ilmneb Marxi loogikast: «Kapitalistliku tootmise eesmärk on **rikastumine, väärtuse rohkendamine, tema suurendamine**, järelikult endise väärtuse säilitamine ja lisaväärtuse loomine. Ja see **eriline produkt**, mida **toodetakse** kapitalistlikus tootmisprotsessis, langeb kapitali osaks ainult vahetuse tõttu töö vastu, mida nimetataksegi seetõttu **tootlikuks tööks.**»¹⁹

Kui lugeda seda seost seaduspäraseks ja lähtuda sotsialismi eesmärgist, tuleb järeldada, et sotsialistlik tootlik töö ei saa piirduda ainult materiaalsete hüvede tootmisega, vaid peab sisaldama kogu seda tööd, mille arvel toimub inimese kui tähtsaima tootliku jõu taastootmine ja arenemine. Seega tuleb sotsialismi puhul tunnistada põhimõtteliselt tootlikuks ka see töö, mis loob kultuurilis-vaimseid hüvesid ja on seotud mitmesuguste teenustega.

Tootliku töö piiride niisugune avardumine võiks aga viia selleni, et sotsialismi tingimustes osutub kogu töö tootlikuks tööks. Tegelikult see siiski nii ei ole. Mõiste täpsemaks määratlemiseks tuleb välja selgitada ka võimalikud kitsendused. Selleks püüame formuleerida sotsialistliku tootliku töö mõiste, mis peaks olema tootliku ja mittetootliku töö eraldamise metodoloogiliseks kriteeriumiks.

Milline on see töövorm, millele tugineb kogu sotsialistlik tootmisviis ja tema «kapital», s. o. inimene, tema heaolu ja iga-külgne arenemine? Marx pidas kapitalistlikuks tootlikuks tööks «nimelt just seda teatud töövormi, millele tugineb kogu kapitalistlik tootmisviis ja kapital ise.»²⁰

Tootlikuks tööks, s.o. niisuguseks töövormiks, millele tugineb kogu sotsialistlik tootmisviis, tuleks lugeda **iga niisugust vahetult ühiskondliku iseloomuga tööd, mis vastab ühiskondlikult vajaliku töö nõuetele.**

¹⁸ Vt. näiteks ka Игорь Моисеев. Сто балетмейстеров и одна «Асель», «Pravda» 10. IV 1967; Heade teenuste sfäär, «Noorte Hääl» 13. IV 1967.

¹⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, I ч., стр. 408.

²⁰ Sealsamas, lk. 404.

Mõiste esimesest poolst tuleneb nõue, et töö peab toimuma **sotsialistlikes** ettevõtetes ja asutustes, s. o. seal, kus sotsialistlik tootmisviis vahetult valitseb. Selle nõude täitmine tagab sotsialistlike tootmissuhete laiendatud taastootmise. Mõiste teise poole nõuete täitmine moodustab aga materiaalse aluse suhete laiendatud taastootmisele; ta sisaldab tootliku töö koguselist kriteeriumi ja väljendab objektiivset vajadust kasutada tööd ühiskondlikult vajaliku efektiivsusega tootlike jõudude kui ühiskondliku progressi aluse arendamisel. Töö tulemust ja selle saavutamiseks tehtud kulutusi peab ühiskond tunnustama: töö tulemus peab vastama ühiskonna vajadustele ja töö efektiivsus olema ühiskonnale vastuvõetaval tasemel.

Kui optimaalne planeerimine hõlmab kogu rahvamajandust, võib ta eeldavasti olla selleks instrumendiks, mis juba planeerimise staadiumil aitab vältida liigset, mittetootlikku tööd kogu ühiskondliku töö ulatuses. Teisiti öeldes: sotsialismi eesmärgist tuleneva mistahes vajaduse rahuldamiseks tehtav vahetult ühiskondlik töö, kui see vastab ühiskonna võimalustele (vajaduste rahuldamise määrale) ja on vastuvõetava efektiivsusega, on tootlik töö.

Metodoloogilis-teoreetilise kontseptsiooni «vastupidavuse» parimaks järeleprooviks on tegelikkus oma paljutahuliseusega. Seejuures võib üks või teine tahk nõuda ka põhimõtteliselt õige kontseptsiooni edasist täiustamist. Käesolevas artiklis saame piirduda siiski vaid mõne meetodilist laadi küsimusega.

1. Kuhu kuulub vahetult ühiskondliku iseloomuga töö, mis ei küüni efektiivsuse kõige madalama piirinigi? See töö loob siiski mingisugust produkti, mis järelikult peaks minema ühiskonna töö kogutulemusse (kuigi selle «mittetäieliku» produkti looja võib sageli tarbida rohkem, kui ta ühiskonnale andis). Tundub, et tootmise seisukohast võiks seda tööd lugeda tootlikuks (selle töö tegija toodab rohkem kui see, kes midagi ei tooda), laiendatud taastootmise seisukohast aga mittetootlikuks, sest ta ei vasta selle nõuetele. Eeldame, et niisugust tööd tuleks kvalifitseerida **alatootlikuks tööks**. See mõiste ei väljenda mingit lihtsustatud, printsiibitult kompromissi, vaid seda, et alatootlikus töös esineb kõrvuti nii tootlik kui ka mittetootlik töö, kusjuures ühiskond tunnustab esimest, s. o. mitte kogukulu, vaid seda osa temast, mis vastab ühiskondlikult vajaliku tasemele; ülekulu läheb aga mittetootliku töö arvele. Neis rahvamajanduse lülides, kus sotsialistlike tootmissuhete vormina esineb isemajandamine, on taoliste ülekulude vältimine kergem kui ühiskonna liikmete nendes tegevussfäärides, kus ühiskond võtab töökulud *a priori* enda kanda, jättes selle töö tulemused kas ühiskonnale kui tervikule või jaotades oma liikmetele tasuta

või tunduvate soodustustega. Isemajandamise niisugune eriline koht sotsialistlike tootmissuhete süsteemis tuleneb sellest, et majandusseaduste kaastoime ühe tähtsama mehhanismina funktsioneerib ta kui sotsialistliku laiendatud taastootmise mikromudelite gigantne süsteem, mille abil teostub sotsialismi laiendatud taastootmise nõuete pidev realiseerimine rahvamajanduse rohkearvulistes, majanduslikult eraldatud lülides, s. o. majanduselu massnähtuste valdkonnas.

2. Mida kujutab töö isiklikus abimajandis, koopereerimata talupoja ja käsitöölise või erapraksisega arsti jt. töö? Seejuures eeldame, et see töö vastab tootliku töö efektiivsuse kriteeriumile, s. o. määratluse teisele poolele. Nähtavasti võib seda tööd lugeda tootlikuks juhul, kui niisugused töötajad järgivad sotsialistliku seaduslikkuse ja moraali norme, teiste sõnadega, kui nende tegevus ei avalda vastutoimet sotsialistlike tootmissuhete arenemisele.

Võime konstateerida, et eeltoodud meetodilistes küsimustes esineb põhimõtteline kokkulangevus sotsialistliku statistika kehtiva praktikaga (välja arvatud erinevus, mis tuleneb metodoloogilise kriteeriumi erinevusest).

3. Kas sotsialistlikus ühiskonnas esineb mittetootlikku tööd? Sellele küsimusele on juba eespool antud tootliku töö määratluse, kriteeriumi näol põhimõtteline vastus ja näidatud, et mittetootlikku tööd esineb alatootlikus töös. Põhjusi, miks sotsialismi tingimustes esineb veel mittetootlikku tööd, on vähemalt kolm. Esiteks, kapitalismiga kooseksisteerimine: armee, riigikaitsetööstus jms. Töö on siin küll ühiskondlikult kasulik, kuid mittetootlik. Teiseks, sotsialism kui ühiskondlike suhete süsteem, milles esineb veel eelneva korra «sünnimärke», ning kui suhete süsteem, mille küpsusaste ei ole teatud spetsiifiliste mittetootliku töö liikide kaotamiseks küllaldane (viimasel juhul lähtume osalt küll kõrgendatud kriteeriumist — kommunismi kõrgema faasi suhetest): kohtuorganid, religioossed organisatsioonid jms.; kaubalis-rahalistest suhetest tingitud puhaskulud, nagu sularahaoperatsioonid jms. Kolmandaks, kõrvalekaldu mised plaanipärasest proportsionaalsusest: praaktöö, disproportsioonidest tingitud liigne töö (kaasa arvatud alatootlikus töös esinev mittetootliku töö element) jms.²¹

Mittetootliku töö detailsema klassifitseerimisega seotud probleemide kompleks, nii nagu tootliku ja mittetootliku töö probleemistik tervikuna, nõuab edasist üksikasjalist uurimist.

²¹ Vt. näiteks A. К о м и н. Пересмотр оптовых цен и приближение их к общественно необходимым затратам. «Вопросы экономики», 1967, № 4, стр. 25.

Käesolevas artiklis on püütud fikseerida ainult põhimõtteline seisukoht, millelt saab lähtuda probleemi võimalikul edasiarendamisel. Artiklis esitatud argumentatsioonist on võimalik teha mõned üldistavat laadi järeldused.

Tootlik töö ja mittetootlik töö on ajalooliselt üleminevad ühiskondliku töö vormid. Nende alged kujunesid nähtavasti siis, kui tekkisid esimesed materiaalsete hüvede ülejäägid, mis võisid omandada kauba vormi. Seega kauba ilmumisel ja kahe vaadeldava töövormi tekkimisel on nagu ühine materiaalne alus: tööviljakuse selline kasv, et tootjal tekkisid ülejäägid, mis kas absoluutselt või suhteliselt ületasid tootjate vajadused, mille arvel sündiski ekspluataator-mittetootja. Siiski mitte alati ja iga produkti ülejääk (näiteks valdav osa orja või feodaalse talupoja lisaproduktist) ei omandanud kauba vormi. Alles kapitalismi tingimustes seostus tootlik töö tihedalt kaubatootmisega (nii lisaprodukt kui ka tööjõud omandasid valdavalt kauba vormi). Kui lisada, et tootliku töö sfääri laiendamise tendents sotsialismi tingimustes viitab eelduste kohaselt mittetootliku töö kadumisele kommunismi kõrgemas faasis, seega nende kahe ühiskondliku töö vormi eraldamise vajaduse likvideerumisele, siis võime järeldada, et tootliku ja mittetootliku töö kategooriad, kuigi nad pole vahetult kaubatootmise kategooriad, tekkisid ja kaovad enam-vähem üheaegselt kaubatootmisega. Mittetootliku töö tekkimise ja esinemise peamised põhjused kasvavad välja ühiskonna antagonistlikest vormidest ning on seega sotsiaalselt laadi.

Sotsialistliku taastootmise struktuuris peaks aga olema esindatud kogu tootlik töö (kaasa arvatud tootliku töö element alatoonlikus töös). See tähendab, et sotsialistliku ühiskonna töö produkt peaks materiaalsete hüvede (mille suuruse arvestamise vajadus ei saa esile kutsuda vastuväiteid) kõrval sisaldama veel teenindamise ja kultuurilis-vaimsete hüvede tootmise sfääri produkti (mille suuruse arvestamine on keeruline probleem). Need sfäärid vahetavad sotsialismi tingimustes põhimõtteliselt oma produkti materiaalse tootmise sfääri produktiga, s. o. nad ei ole viimase poolt «ülalpeetavad». Selle kontseptsiooni kinnitamiseks pöördume veel kord Marxi eespool esitatud seisukoha juurde (vt. viide 7). Marx näitas selles kolme kummalisust:

- 1) tootlik töötaja võib toota tootmisvahendeid mittetootlikule töötajale (millest järeldub, et ka viimane siiski toodab);
- 2) mittetootlike töötajate tasustamiseks minevad ressursid on valmistatud tootlike töötajate poolt;
- 3) tootlikud töötajad «valmistavadprodukte, mis tarbitakse nende poolt, kes ei tee mingisugust tööd.» Tundub,

et Marxi sõrendus pole sugugi juhuslik, vaid viitab põhilisele kummalisusele, mis sünnitab ülejäänud kaks kummalisust. Kui likvideerida see aluskummalisus (eksploataatorlikud klassid), kaovad kaks teist kummalisust. Toimub töötajate tegevuse vahetamine ühiskondliku töö eri sfäärides tegutsevate töötajate vahel. Teiste sõnadega öeldes: materiaalsed hüved vahetatakse teenuste vastu jne. Nii teine kui ka esimene kummalisus lakkaavad olemast, sest kõik töötajad (mõnede eranditega) on ka tootjad, kusjuures töö produkti kuuluvad mitte ainult materiaalsed hüved. See seisukoht ei vähenda materiaalsete hüvede tootmise esmastähtsust, vaid avab teenuste ja vaimsete rikkuste tootjaile neile tõeliselt kuuluva koha sotsialistlikus taastootmisprotsessis ja meie ühiskonna elus, näidates, et nad ei ole ülalpeetavad, vaid elavad oma tööga loodud produkti arvel. Tavaliselt on harjutud väitma, et mida kõrgem on materiaalsete hüvede tootmise tase, seda rohkem on ühiskonnal võimalusi töö teiste sfääride arendamiseks. Kaasajal aga peaks arenenud maades juba küllalt selgesti ilmnema ka tagasiside, mis koos otsesidemega moodustavad vastastikuse sõltuvusega süsteemi. Seetõttu tuleks esimese, õige põhiväite juures leida ruumi ka selle seaduslikule teisele poolele (tagasisidemest tulenevale täiendväitele): mida kõrgem on ühiskondliku töö muude sfääride (teadus, haridus, tervishoid jms.) arengutase, seda rohkem saab materiaalsed tootmist arendada.

Sotsialistliku taastootmise niisugune struktuur, kus on esindatud kogu tootlik töö, on adekvaatne sotsialistliku tootmisviisiga, sest ta on kooskõlas sotsialismi eesmärgiga. See struktuur väljendab sotsialistliku taastootmise sisu — sotsialistliku ühiskonna liikmete elutingimuste laiendatud taastootmist.

Marxi poolt väljatöötatud ühiskondliku kapitali laiendatud taastootmise skeem ning tema õpetus kapitalistliku tootliku ja mittetootliku töö kohta on põhjaneva teoreetilise-metodoloogilise tähtsusega nende probleemide teaduslikul läbitöötamisel sotsialismi tingimustes. Seda ei saa kuidagi samastada võõra tootmisviisi kriteeriumide ja skeemide mehaanilise ülekandmisega sotsialismi, seda enam, et tegemist on kahe vastandliku formatsiooniga.²²

²² С. Г. Струмилин. Очерки социалистической экономики СССР, стр. 128; В. С. Немчинов. Экономико-математические методы и модели. «Мысль», Москва 1965, стр. 203, 229—230 и 467. Статистика народного богатства, народного дохода и национальные счета. «Наука», Москва 1967, стр. 50 и 221.

О структуре воспроизводства при социализме

Резюме

Цель социализма определяет основное содержание социалистического воспроизводства: расширенное воспроизводство условий жизни членов социалистического общества. Социалистическое воспроизводство характеризуется отсутствием антагонизма между его составными элементами.

Основным критерием, вытекающим из цели социализма и характеризующим уровень развития производительных сил, является уровень жизни народа. Этот обобщающий синтетический показатель формируется под положительным воздействием не только сферы материального производства, но и сферы т. н. непроизводительного труда. Возникает, следовательно, парадокс — непроизводительный труд (хотя бы частично) также выступает как труд, производящий продукт. Подобный парадокс был Марксу хорошо известен (разумеется, в условиях капитализма).

Маркс доказал, что для изучения общественных форм труда как категорий производственных отношений, приемлем только исторический подход, а производительным является именно тот труд, который удовлетворяет требования цели способа производства.

Представляется логичным — учитывая объективные требования к этой форме общественного труда — определить производительный труд при социализме как **всякий непосредственно общественный, общественно необходимый труд** (направленный на реализацию цели социализма). Это определение соответствует и социальной структуре социалистического общества. Важнейшим научно-техническим инструментом осуществления требований, вытекающих из данного определения (критерия), может стать оптимальное планирование, охватывающее не только сферу материального производства, а и другие сферы общественного труда.

Производительный и непроизводительный труд являются исторически переходящими формами общественного труда. Полная ликвидация непроизводительного труда зависит, в принципе, от преодоления социализмом исторически переходящих факторов: во-первых, внешнего — сосуществования с капитализмом, и во-вторых, внутренней — относительной неразвитости социализма по сравнению с полным коммунизмом.

При социализме существует еще и **нижепроизводительный труд**, т. е. труд, который из-за его недостаточной эффективности наряду с элементами производительного содержит и элемент непроизводительного труда.

В совокупный продукт производительного труда членов социалистического общества было бы необходимо включить и продукт сферы обслуживания и производства духовных благ. Эти сферы при социализме не являются «иждивенцами» в отношении сферы материального производства. Предлагаемая структура воспроизводства адекватна цели социализма, так как ее содержанием станет социалистическое расширенное воспроизводство условий жизни членов социалистического общества. Схема расширенного воспроизводства общественного капитала Маркса, как и его учение о капиталистическом производительном и непроизводительном труде, имеют основополагающее, теоретико-методологическое значение для научной разработки этих взаимоувязанных проблем применительно к условиям социализма, что, однако, не тождественно механическому перенесению их критериев и схем в социалистическую формацию, в корне отличающуюся от капиталистической.

L. Brutus

Structure of Reproduction in Socialism

Summary

The aim of socialism determines the main content of socialist reproduction, that is a large-scale reproduction of living conditions of the members of socialist society. The lack of antagonism between its components characterises socialist reproduction.

The principal criterion arising from the aim of socialism and characterising the level of the development of productive forces — the living standard of nation — is under the positive influence of not only the sphere of material production but also the sphere of so-called non-productive work. Hence, a paradox arises: non-productive work (partly, at least) is also creative work of product. This kind of paradox was well-known to Marx in capitalist conditions, of course.

Marx proved that in studying social forms of work historical attitude should be applied, for only such work is productive (creative) that satisfies the demands of the aim of production.

Taking into account the objective demands to work of this social form, it seems to be logic to determine the productive work in socialist conditions as **any such work of immediate social character that answers the demands of socially necessary work** (aimed at the realization of the goal of socialism.). This definition conforms to the structure of socialist society. The optimum planning may become the most important scientific and technical instrument by realization of the demands arising from the given criterion, especially in case that it embraces not only the sphere of material production, but other spheres of social work as well.

Productive and non-productive work are historically transitional forms of social work. The disappearance of non-productive work depends on the overcoming of certain transitional factors by socialism, namely the outer factor — coexistence with capitalism and the inner factor — the comparatively lower standard of development under socialism compared to that of the highest phase of communism.

There exists underproductive work in socialist conditions as well, i. e. this kind of work contains besides the productive element also the non-productive element because of the insufficient efficiency.

We might also include to the total product of the members of the socialist society the product of service and mental welfare. In socialist conditions these spheres are not «dependants» of the material productive sphere.

The given structure of reproduction is adequate to the aim of socialism, as it represents the reproduction of living standards on a large scale. The scheme of reproduction of social capital on a large scale worked out by Marx as well as his theory on capitalist productive and non-productive work have both fundamental theoretical and methodological importance to the scientific study of these connected problems in socialist conditions. But it cannot be identified with the mechanical transition of strange criterions and schemes to the socialist formation, as we have to do with contradictory formations.

J. Loov

LAENUPROTSENDI GLEMUS JA OSA SOTSIALISTLIKUS MAJANDUSES

Krediit ja laenuprotsent on vastastikku lahutamatult seotud väärtuselised kategooriad, mis esinevad sotsialistlikus majanduses kaubalis-rahaliste suhete olemasolu ja väärtusseaduse toime tõttu. Laenuprotsent on omakorda seotud mitmete teiste väärtuseliste kategooriate ja majanduse mõjutamise hoobadega, näiteks tootmiskandide, kasumi, rentaabluuse ja fondimaksuga. Niisuguste seoste süsteemi tõttu on laenuprotsendi olemuse ja osatähtsuse teoreetiline analüüs kui ka tema praktiline rakendamise võimalikud üksnes lahutamatus seoses selliste näitajatega nagu kasum, fondimaks ja ettevõtte rentaabluus.

Krediit on üks rahvamajanduse rahaliste vahendite ümberjaotamise vormidest, mille iseärasuseks on saadud summade tagastamise ja nende kasutamise eest tasu maksmise kohustus. Krediidi vormis ettevõtte käsutusse antud rahalistest vahenditest moodustuvad ettevõtte laenatud tootmis- ja ringlusfondid, mille eest tuleb protsentide näol maksta teatud tasu.¹

Nagu kõigi majanduslike kategooriate, nii avaldub ka laenuprotsendi olemus tema funktsioonide kaudu, kusjuures viimased väljendavad nende kategooriate ühte või teist aspekti. Seepärast nõuabki laenuprotsendi olemuse igakülgne analüüs tema kõigi funktsioonide kompleksset vaatlemist.

Missugused on laenuprotsendi majanduslikud funktsioonid sotsialistlikus ühiskonnas? Autor on seisukohal, et neid on kaks: jaotusfunktsioon ja stimuleerimisfunktsioon.

¹ Enne majandusreformi oli krediit ettevõttele ainsaks rahaliste vahendite eraldamise tasuliseks vormiks. Teatavasti olid NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembrileenumile eelnenud diskussioonil mõned majandusteadlased fondide maksustamise vastu, sest see ei olevat kooskõlas sotsialistlike tootmissuhetega. Selle teesi loogiliseks jätkuks oleks seisukoht, et ka tasu krediidi eest ei vasta sotsialismi põhimõtetele. Kummatigi esineb laenuprotsent sotsialistlikus majanduses juba sellest ajast peale, kui ettevõtteid krediteerima hakati. Siiani ei ole selles suhtes mingisuguseid teoreetilisi vastuväiteid esinenud.

Laenuprotsendi esimeseks funktsiooniks on jaotada ümber teatud osa rahvatulust. Laenuprotsendi allikaks on ettevõttes loodud lisaproducti see osa, mis moodustab ettevõtte puhastulu (kasumi).

1930. aastal likvideeriti kommerts krediit ning mindi üle otsese pangakrediidi süsteemile. Sellest ajast alates laekub protsent sotsialistliku riigi käsutusse. Üks osa neist vahendeist, mida ettevõtte protsentidena maksavad, arvatakse rahaliste vahendite riiklikku tsentraalfondi (riigieelarvesse) ning kasutatakse ära eeskätt akumulatsiooni- või tarbimisfondi näol; teine osa jääb pankade tegevussfääri nende tegevuskulude katteks, osalt aga krediidifondi täienduseks.

Laenuprotsendi ja krediidi jaotusfunktsiooni oleks ekslik samastada. Krediidi vormis antakse rahvamajanduse ajutiselt vabad rahalised vahendid teatud perioodiks tööstusettevõtete, sovhooside, kolhooside jt. isemajandavate organisatsioonide käsutusse; protsendi jaotusfunktsioon hõlmab ettevõtte puhastulu teatud osa.

Teiseks täidab laenuprotsent majanduse mõjutamise funktsiooni. Protsendi võtmine stimuleerib laenatud vahendite efektiivsemat kasutamist ja käibe kiirendamist. Protsendi niisugune funktsioon on tihedas seoses krediidi stimuleeriva osaga sotsialistlikus majanduses. Teatavasti on krediidi ülesandeks stimuleerida sotsialistliku majanduse tootmis- ja ringlusfondide otstarbekamat kasutamist, kusjuures protsent ongi üheks hoovaks, mille abil ettevõtet krediidi kaudu mõjutatakse. Seepärast sõltub krediidi kui rahvamajanduse vahendite ümberjaotamise vormi efektiivsus suurel määral laenuprotsendi mõjutusfunktsiooni arendamisest ja rakendamisest.

Tuleb mainida, et laenuprotsendi mõjutusfunktsiooni arendamisele ei ole kuni viimase ajani pööranud ei teoorias ega praktikas vajalikku tähelepanu. Protsendi stimuleeriv toime sõltub suurel määral tema määrade tasemest ja diferentseeritusest.

1930. aastast on protsendimäärade NSV Liidus muudetud neljal korral. Riigi protsendipoliitika eesmärgiks oli muuta krediit odavamaks. Niisugust poliitikat tingisid mitmed objektiivsed asjaolud (maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise huvid, sõjajärgsed raskused majanduses jne.). Madalate protsendimäärade kehtestamine piiras paratamatult laenuprotsendi stimuleerimisfunktsiooni toimet ja nõrgendas krediidi majanduslikku mõju ettevõtte suhtes.

Praegustes tingimustes muutub krediidi osatähtsus rahvamajanduses veelgi suuremaks. Põhjuseks on asjaolu, et krediit

vastab isemajandamise olemusele enam kui eelarveline finantseerimine. Krediidi osatähtsuse kasv ei piirdu sellega, et eelarveliselt finantseerimiselt krediteerimisele ülemineku tulemusena suureneb pangamahutuste summa. See protsess on eeskätt kvalitatiivne: krediidi stimuleeriv osa rahvamajanduses kindlustub ja laieneb. Laenu osatähtsuse kasvu peegeldab ka protsendimäärade arvestamise mehhanism.

Enne ettevõtete üleviimist planeerimise ja majandusliku stimuleerimise uuele süsteemile arvati Riigipangale eraldata- vad protsendisummad toodangu omahinna hulka. Omahind väljendab teatavasti ettevõtte tegelikke tootmis- ja realiseerimiskulusid, mille hulka kuulub nii asjastatud töö kulu (nn. materiaalsed kulud) kui ka osa elavtöö kulust (vajaliku töö kulu, mis omahinnas esineb palga vormis). Järelikult ettevõttes loodud lisaproduct toodangu omahinna hulka ei kuulu.² Maks- tavat laenuprotsenti ei ole võimalik arvata ei tootmises tehta- vate materiaalsete kulutuste ega seda enam vajaliku produkti väärtuse hulka. Protsendina makstava summa allikaks saab olla üksnes lisaproduct. Seepärast ei ole protsendi omahinna hulka arvestamiseks teoreetiliselt mitte mingisugust alust. Vead teooria valdkonnas tõid kaasa negatiivseid tagajärgi ka praktikas. Protsendi arvamine omahinna hulka andis ettevõt- tele väärast pildi omahinna olemusest; nähtuste pealispinnal kadus täielikult side protsendi ja ettevõtte puhastulu vahel. Lisaks sellele oli protsendimäär kehtestatud väga madalana, mistõttu protsentide summa moodustas omahinnast vaid tühise osa ega mõjutanud omahinna taset peaaegu üldse. Ettevõtte kasumi jaotamisele ei avaldanud protsent üldse mingit mõju.

Planeerimise ja majandusliku stimuleerimise uuele süsteemile üleminekuiga olukord muutub.

Protsente ei arvata enam ettevõtte toodangu omahinda, vaid nüüdsest peale makstakse neid kasumite arvelt. Niiviisi vaba- ne omahind teatud lisaladestustest; see soodustab ka hindade õigemast kujundamist, sest hindade kehtestamisel on lähte- punktiks omahind.³

Peale selle tähendab protsentide maksmine kasumi arvelt seda, et nüüd seostub laenuprotsent ettevõtte puhastulu jaotamise mehhanismiga.

² See on endastmõistetav: ettevõtte seisukohast ei nõua lisaproducti tootmine mitte mingisuguseid kulutusi. Üks osa toodetud lisaproductist (kasum) laekub ettevõttele toodangu realiseerimisel saadud summa ja selle toodangu valmistamiseks tehtud kulutuste vahena.

³ Omahinna «puhastamist» tuleks jätkata, sest endiselt arvatakse omahinna hulka sotsiaalkindlustuse eraldised, kuigi ka nende allikaks on lisaproduct.

Majandamise uuele süsteemile üleminekuga muutub põhjalikult ettevõtte kasumi jaotamise kord. Teatavasti tasub ettevõtte oma kasumist esmajärjekorras fondimaksu, laenuprotsentid ja fikseeritud maksed (rendimaksud). Kasumi ülejäänud osa jaguneb eraldisteks ergutusfondidesse, tootmise arendamise fondi, tootmise põhifondide ning käibevahendite finantseerimiseks ja mõnedeks teisteks eraldisteks vastavalt kasumi jaotamise eeskirjadele antud ametkonnas. Seejuures võib tekkida kasumi vaba jääk, mis arvatakse riigieelarvesse.

Kasumi jaotamise uus kord peab stimuleerima ettevõtet nii kasumi massi kui ka rentaabluse normi suurendamise võimaluste otsimisel.

Käesolevas artiklis käsitleme kasumi jaotamist edaspidi ainult sel määral, kuivõrd kasumi jaotamise uus kord on vahetult seotud krediidiga, see tähendab eeskätt laenuprotsendiga.

Majanduslikult otstarbelt sarnaneb laenuprotsent paljuski fondimaksuga. Need on lähedased, ühetüübilised kategooriad, mida iseloomustab allikate ja eesmärkide ühtsus. Teiste sõnadega: fondimaks ja laenuprotsent on kaks eri vormi, mille kaudu riigi käsutusse läheb üks osa sotsialistlikult ühiskonnalt saadud vahendite abil loodud lisaproducti väärtusest.

Riiklikud ettevõtted saavad oma tegevuseks vajalikud fondid kahel teel: eelarvelise finantseerimisega ja pangakrediidiga.

Neile ettevõtte fondide kujundamise meetodeile vastavad ka lisaproducti ühe osa võõrandamise erinevad vormid. Fondimaksu näol laekub riigile osa ettevõttele eraldatud tootmisfondide tootliku tarbimise protsessis loodud lisaproducti väärtusest.

Fondimaksu kehtestamine nõudis ka uusi protsendimäärasid, mis võimalikult täielikumalt vastaksid fondimaksu normatiividele, sest nende suurel erinevusel võivad olla negatiivsed tagajärjed.

Protsendimäär kehtestamine fondimaksust kõrgemana pidurdaks paratamatult krediidisuhete arenemist, sest krediidi hankimine ei oleks ettevõttele kasulik. Selle tõttu võiks aeglustuda tootmise laiendamise tempo (ettevõtte omavahendid on selleks otstarbeks piiratud), tekkida finantsilisi raskusi, maksuvõlgnevusi jne. Kehtivate protsendimäärade puhul on aga niisugune arutlus ainult abstraktne teoreetiline variant.

Kui protsendimäär kehtestada fondimaksu normatiividest tunduvalt madalam, annab see ettevõttele võimaluse manööverdada oma- ja laenatud vahenditega. Ei tohi unustada, et kaubalis-rahaliste suhete tingimustes peab ettevõtte silmas oma

kommertshuve, arvestab täpselt, kas üks või teine majandustehting on kasulik või mitte. Nii see peabki olema, seda enam, et sotsialistlikus ühiskonnas on välistatud majanduse stiihiliseks muutumise oht. Ent laenu muutumine liiga odavaks põhjustab suurt ja mitte alati põhjendatud nõudmist krediidi järele, sest niisugusel juhul ei avalda protsentide maksmine ettevõtte majanduslikule olukorrale reaalselt mõju.

Pank muidugi piirab ettevõtte sellesuunalist tegevust, kuid on alust karta, et ettevõtted leiavad siiski võimaluse krediidi põhjendamatuks suurendamiseks. Tagajärjeks oleks vahendite kinnikülmutamine ja kõigi mahutuste maksimaalse tasuvuse põhimõtte rikkumine. Lisaks sellele tõukab madal protsendimäär ettevõtteid vähendama omakäibevahendite normatiivi, asendama omavahendeid laenatud vahenditega (niisugune olukord kujunes näiteks tubakavabrikus «Leek»).

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1967. a. 3. aprilli määruse «Krediteerimise ja rahvamajanduses teostatavate arvelduste edasise parandamise ning krediidi tootmist stimuleeriva osatähtsuse suurendamise abinõudest» kehtestab uutes tingimustes töötavatele ettevõtetele protsendimäärad, mis põhijoontes on loogilises seoses fondimaksu normatiividega. Protsendimäärad on kehtestatud kas fondimaksu tasemel või sellest kõrgemana.

Fondimaksu tasemel on protsendimäär krediidilt kehtestatud: kaubalis-materiaalsete väärtuste mittehooajalise ülenormatiivse jäägi katteks, kui selliste varude loomine on plaanis ette nähtud; käibe järgi krediteerimisel krediidi kontrollarvu ületava võlgnevuse osas; uute tootmisalade ja toodangu liikide juurutamise krediteerimisel; krediidilt ajutiste vajaduste katteks jne. Seega on protsendimäär kehtestatud fondimaksu tasemel nendelt krediidiliikidelt, mis on otseselt vajalikud ettevõtte normaalseks tootmis- ja kommertstegevuseks (näiteks kaubalis-materiaalsete väärtuste plaaniliste ja üleplaaniliste jääkide kuhjumisel mittehooajaliste tööstusharude ettevõtetes) või on vajalikud ettevõtetest mitteolenevatel põhjustel (krediit ajutiste vajaduste katteks).

Fondimaksust ühe protsendi võrra kõrgemana on protsendimäär kehtestatud nendelt krediidiliikidelt, mida Riigipank annab erandjuhtudel ning palga väljamaksmiseks, käibevahendite puudujäägi katteks jne. ettenähtud krediidilt. Tähtjaks tasumata jäänud laenudele kehtestatakse protsendimäär fondimaksust 2 protsendi võrra kõrgemana. Ilmneb, et protsendimäär on fondimaksust kõrgem neilt laenudelt, mis on tingitud häiretest ja lünkadest ettevõtte tegevuses.

Fondimaksuga ei seostu protsendimäär järgmiste laenude puhul: arvelduskrediidid (1 protsent aastas) ja laenud hooajaliste

ülenormatiivsete kaubalis-materiaalsete varude loomiseks; laenud uue tehnika juurutamiseks ning abinõudeks, mis on vajalikud tarbekaupade tootmise organiseerimiseks ja laiendamiseks; laenud uue toodangu valmistamiseks, toodete kvaliteedi tõstmiseks ja ekspluatatsiooniea pikendamiseks jne. (neilt laenudelt võetakse 2 protsenti aastas).

NSV Liidu Ministrite Nõukogu määruses pööratakse eriti tähelepanu krediidile, mis on määratud ettevõtete ladudesse tihti pika aja vältel kuhjunud tarbetute, liigsete või seisumajäänud materiaalse väärtuste katteks. Niisugust krediiti antakse ainult juhul, kui ettevõtte rakendab nende varude kasutamiseks või realiseerimiseks tõhusaid abinõusid. Liigsete, tarbetute või seisumajäänud materiaalse väärtuste katteks antakse krediiti kuni üheks aastaks, kusjuures protsendimäär on fondimaksu määrast ühe protsendi võrra kõrgem.

Seega on laenude eri liikidelt võetavad protsendimäärad teatud määral diferentseeritud. Protsendi stimuleeriv toime ei piirdu aga ainult sellega. Laenuprotsent avaldab ettevõttele reaalselt mõju üksnes sel juhul, kui protsentide tasumiseks eraldatav summa kajastub mingil määral ettevõtte kasumis. Järelikult on ettevõtte mõjutamisel protsendi abil küllalt oluline ka kvantitatiivne külg, s. o. protsentide maksmiseks mineva summa osatähtsus kasumis.

Analüüsi konkretiseerimiseks vaatleme, missuguse osa kasumist moodustavad fondimaks ja laenuprotsendid Eesti NSV 8 käitises, mis 1966. aastal töötasid uutes tingimustes ja maksid protsente ajutise eeskirja järgi. Selle eeskirja normatiivid ühtivad NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1967. a. 3. aprilli määruses kinnitatud normatiividega:

Tabel 1

Ettevõtte	Bilansiline kasum tuh. rbl.	Fondimaks		Laenuprotsendid	
		tuh. rbl.	% bilan- silisest kasumist	tuh. rbl.	% bilan- silisest kasumist
Kaevandus nr. 2	1144	73	7,9	32	2,7
Tallinna Masinatehas	5744	416	6,3	19	0,3
Tallinna Ekskavaatoritehas	2884	234	8,1	15	0,5
Tsemenditehas «Punane Kunda»	3503	1367	39,0	6,4	0,19
Kombinaat «Järva-kandi Tehased»	1529	135	8,8	2,5	0,16
Tubakavabrik «Leek»	1669	121	7,2	83	5,0
Plastmasstoodete vabrik «Salvo»	869	38	8,0	0,9	0,1
Tartu Lihakombinaat	2574	121	4,7	19	0,7

Tabelist 1 nähtub, et fondimaks moodustab keskmiselt 6,8 protsenti kasumist (erandiks on tehas «Punane Kunda»). Järelikult ei ole fondimaks veel peamiseks kasumi jaotamise kanaliks ettevõtte ja riigi vahel. Et fondimaks moodustab ettevõtte kasumist suhteliselt tühise osa, tekib küsimus, kas ta saabki praegustes tingimustes stimuleerida ettevõtte tootmis põhifondide ja normeeritavate käibevahendite kasutamise parandamist?

Fondimaksu mitteküllaldasest suurusel tuleneb veel üks negatiivne nähtus: peamiseks kanaliks, mille kaudu kasumi üks osa suunatakse riigieelarvesse, osutub niinimetatud «kasumi vaba jääk». Seda tõestavad tabelis 2 toodud andmed 1966. aasta kohta.

Tabel 2

Ettevõtte	Eelarvesse läinud kasumi vaba jääk	
	% kõigist eraldistest kasumist eelarvesse	% ettevõtte bilansilisest kasumist
Kaevandus nr. 2	44,9	19,3
Tallinna Masinatehas	66,4	55,0
Tallinna Ekskavaatoritehas	43,6	37,3
Tsemenditehas «Punane Kunda»	26,5	23,7
Kombinaat «Järvakandi Tehased»	36,7	27,6
Tubakavabrik «Leek»	12,9	8,7
Plastmasstoodete vabrik «Salvo»	16,6	26,0
Tartu Lihakombinaat	82,2	42,3

Vaadeldavas ettevõtete rühmas moodustas eelarvesse kantav kasumi vaba jääk keskmiselt 35,8 protsenti ettevõtte bilansilisest kasumist.

Kasumi vaba jäägi eraldamisel eelarvesse esinevad samad puudused kui kasumieraldistel, mida ettevõtted kandsid eelarvesse enne planeerimise ja materiaalse stimuleerimise uuele süsteemile üleminekut. Kasumi ühe osa suunamine eelarvesse selliselt, nagu see toimub praegu, ei stimuleeri ettevõtteid kasutama paremini oma põhifonde ja käibevahendeid ega tekita materiaalsel huvi kasumi suurendamise võimaluste otsimiseks.

Majandusteadlastel puudub ühine arvamus fondimaksu reguleerimise teede kohta. Kuigi käesoleva artikli ülesandeks ei ole selle küsimuse üksikasjaline analüüs, on autor seisukohal, et fondimaksu kehtivad normatiivid on liiga madalad. Seda näitavad ka majandusreformi esimesed tulemused, mis on kõikides uuele süsteemile üleläänud ettevõtetes analoogilised. Siinjuures olgu märgitud, et NLKP 1965. aasta septembripleenumi otsuste kohaselt peab fondimaks tulevikus kujunema selleks

peamiseks kanaliks, mille kaudu üks osa kasumist suunatakse eelarvesse.

Tabelist 1, kus on toodud laenuprotsendi erikaal kasumist, selgub, et kõigis ettevõtetes, välja arvatud kaevandus nr. 2 ja tubakavabrik «Leek», moodustab tasu laenatud fondide eest vähem kui ühe protsendi kasumist.

Kaevanduses nr. 2 on valmistoodangu (põlevkivi peenemate fraktsioonide) suured ülenormatiivsed varud: 1967. aasta 1. jaanuaril ulatusid tegelikud varud 1 296 800 rublani, kusjuures normatiiv oli 114 000 rubla. Riigipangalt saadi nende varude katteks 990 000 rubla krediiti. Kaevandusele anti krediiti erandkorras Eesti NSV Ministrite Nõukogu sellekohase otsuse alusel. Isegi sel juhul maksti protsentideks kõigest 32 000 rubla, mis moodustas 2,7 protsenti ettevõtte kasumist. Niisuguse protsendi maksmine ei ole just eriti koormav ega erguta ettevõtet otsima tekkinud olukorrast väljapääsu, seda enam, et isegi neis tingimustes moodustas kasumi vaba jääk kaevanduses nr. 2 222 000 rubla.

Kõige rohkem — 83 000 rubla — maksis protsentideks tubakavabrik «Leek»; see ettevõtte sai krediiti eeskätt ülenormatiivsete hooajaliste toorainevarude loomiseks. 1967. aasta alguseks ulatus krediit 67 protsendini ettevõtte käibevahendite kogusummast. Samal ajal moodustasid pangale makstavad protsendid 1966. aastal kõigest 5 protsenti aastasest kasumist.

Ulatuslikult kasutavad krediiti Tallinna Masinatehas ja Tallinna Ekskavaatoritehas. Need ettevõtted saavad krediiti kaubalis-materiaalsete väärtuste käibe järgi ja palga maksmiseks.

Käibe järgi krediteerimisel katab pank teatud osa (tavaliselt 40—50 protsenti) käibevahendite normatiivist. Laenu antakse krediteerimise kontrollarvu piires ning selles ulatuses protsente ei võeta. Majanduslikult on see põhjendatud: antud juhul asendavad laenatud vahendid ettevõtte omakäibevahendeid ning sellelt summalt tasutakse fondimaksu. Krediteerimise uus kord näeb ette, et krediteerimist ei lõpetata ka sel juhul, kui võlgnevus ületab kontrollarvu: arveldusdokumentide tasumine ja raha väljaandmine palga maksmiseks jätkub erilaenukontolt. See krediteerimise meetod kõrvaldab ettevõtte tegevuses esinevad finantsilist laadi raskused, milles peitubki käibe järgi krediteerimise eelis.

Krediteerimise kontrollarvu ületava võlgnevuse eest võetakse muidugi protsenti (nii nagu kõigi teiste krediitliikide puhul).

Kui ettevõtte võlgnevus ületab krediteerimise kontrollarvu, annab see tunnistust teatud raskustest: toodangu saajad viivita-

vad tasumisega või laekuvad toodangu realiseerimisest saada-
vad summad ebaühtlaselt, näiteks tootmise ebarütmilisuse
tõttu jne.

1966. aastal oli Tallinna Masinatehase ja Ekskavaatoritehase
võlgnevus krediteerimise kontrollarvust pidevalt suurem.
Näiteks ületas Tallinna Masinatehase võlgnevus 1966. a. 1. ok-
toobril krediteerimise kontrollarvu 25 protsenti, Ekskavaatori-
tehase võlgnevus aga 10 protsenti. Seejuures moodustas maks-
tud protsentide summa Masinatehases 0,3 protsenti ja Ekska-
vaatoritehases 0,5 protsenti kasumist. Ilmselt ei loo protsent
antud juhul erilist stiimulit võitluseks seesuguste võlgnevust
tekitavate objektiivsete või subjektiivsete põhjuste vastu. Autori
arvates oleks käibe järgi krediteerimisel otstarbekohane tõsta
krediteerimise kontrollarvu ületavalt võlalt protsendimäära.
Riigipanga Vabariikliku Kontori juhataja soovitas Eesti NSV
majandusteadlaste vabariiklikul nõupidamisel möödunud aasta
märtsis kehtestada kontrollarvu ületavale võlgnevussummale
protsendimääraks 10—12 protsenti aastas.

Mõningat kahtlust tekitab ka arvelduskrediidi protsendi-
määr.⁴ Miks peab ettevõtte laos seisva valmistoodangu katteks
saadud krediidilt maksuma 6 protsenti (niisugune on fondimaksu
keskmine normatiiv), tellijale väljasaadetud kauba eest aga
1 protsent aastas? Lähetatud kaupadesse on praegu mahutatud
teatavasti ligi 10 protsenti tööstuse käibevahendeist, mille
käibe kiirendamisel on kahtlemata oluline tähtsus. Seepärast
on lähetatud kaupade osas vaja suurendada just ettevõtete
materiaalset vastutust ja huvi arvelduste ning vahendite käibe
kiirendamise vastu.

Lisaks sellele ei seostu arvelduskrediidi protsendimäär
käibe järgi krediteerimise puhul kontrollarvu ületava võlgne-
vuse eest võetava protsendimääraga. Arvelduskrediidi liiga
madal protsendimäär võib pidurdada ettevõtete üleminekut
krediteerimisele käibe järgi.

Siiski ei tohi ignoreerida teatud ohtu, mis peitub arveldus-
krediidi protsendimäära tõstmises: ettevõtted võivad seda
krediidivormi vältida akreditiivide abil teostatavate arvelduste
mahu suurendamise teel. Seda on juba püüdnud teha näiteks
Tallinna Ekskavaatoritehas ja Masinatehas. Riigipanga Eesti
Vabariikliku Kontori andmetel kasutavad need ettevõtted
akreditiive realiseerimisplaani «reguleerimiseks». Ekskavaa-
toritehase peaökonomist avaldas ajalehe «Rahva Häääl» veergu-

⁴ Niisugusel seisukohal on J. M i t e l m a n (vt. Прибыль, рентабель-
ность, проценты за кредит. «Деньги и кредит» 1967. nr. 2) ja M. P e s s e l
(vt. Еще раз о проценте, кредите и прибыли. «Деньги и кредит»
1966. nr. 8).

del isegi arvamust, et kui poleks vajadust realiseerimisega kiirustada, võib pangadokumente vormistada ka järgmise kuu esimestel päevadel. Veel enam: akreditiivi käsitatakse «realiseerimisplaani täitmise reguleerimise hoovana» (minu sõrendus — J. L.). Arvatavasti on niisuguse seisukoha ekslikkus tõestamatagi ilmne.

Et rahvamajanduses raharinglust aeglustavate akreditiivide alusel teostatavaid arveldused võivad põhjendamatult suurene- da, peaks Riigipanga allasutustel olema õigus takistada ettevõt- teid niisugusele teele asumast.

Järgnevalt peatume hooajaliste ülenormatiivsete kaubalis- materiaalsete väärtuste katteks krediidilt võetaval protsendi- määral. Erialastes publikatsioonides ei leidu kehtivale protsendimäärale vastuväiteid peaaegu üldse (erandiks on professor J. Mitelman, kes eespool mainitud artiklis seab kaht- luse alla soodustused, mida krediidi saamisel kasutavad hooajaliste tööstusharude ettevõtted).

Hooajaliste tööstusharude ettevõtete krediteerimise eelisre- žiimi loeb põhjendatuks ka käesoleva artikli autor, eriti kui pidada silmas asjaolu, et tavaliselt on nende ettevõtete rentaab- lusnorm kõrgem kui mittehooajaliste tööstusharude ettevõtetel. Nii näiteks oli 1966. aastal Tartu Lihakombinaadis tegelikuks rentaablusnormiks 82 protsenti.

Vastupidisel seisukohal asub M. Pessel. Ta kirjutab: «Kaubalis-materiaalsete väärtuste ülenormatiivsete varude katteks saadava krediidi protsendimäär tuleks kehtestada fondimaksu tasemel, välja arvatud krediit nende kaubalis-materiaalsete varude katteks, mille loomine tuleneb varumise ja töötlemise hooajali- susest» (minu sõrendus — J. L.).⁶

Küsimuse tuum peitub selles, et tasu krediidi eest vähendab jaotamisele kuuluvat kasumit ja puhta rentaabluse taset. (Puhas rentaablus on pärast fondimaksu, laenuprotsentide ja rendi- maksete bilansilisest kasumist mahaarvamist järelejääva summa ja tootmise põhifondide ning pangakrediidiga katmata nor- meeritud käibevahendite summa protsenduaalne suhe). Puhta rentaabluse tase võetakse arvesse normatiivi kehtestamisel, mille kohaselt kasumist tehakse eraldi ettevõtte ergutusfon- didesse. Seega võib protsendimäära tõstmine vähendada töötajate materiaalsel huvi nendes tööstusharudes, kus hooaja- liste toorainevarude loomine on objektiivselt vältimatu. Seejuures tuleb aga arvestada, et nende varude suurus ei vasta

⁵ Esimesed kogemused rajavad teed, «Rahva Hääl», 26. XI. 1966.

⁶ М. Пессель. Расширение пользования кредитом в СССР. Вестник Московского университета, серия VII, 1966, № 2, стр. 43.

kaugeltki alati tegelikele vajadustele ja protsentide katteks minevad eraldised ei mõjuta eriti materiaalse ergutamise fondide suurust, kuid vähendavad eelarvesse minevat kasumi vaba jääki. Seda fakti tunnistab ka M. Pessel.⁷ Järelikult ei riiva selle krediidivormi protsendimäära suurendamine mitte ettevõtte töötajate, vaid eelarvesüsteemi huve. Antud juhul on aga eelarvesüsteemi «huvide riivamine» enam fiktsioon kui reaalsus. On ju protsendimäära tõstmise eesmärgiks vahendite efektiivsema kasutamise stimuleerimine; sellest on aga eelarvesüsteem huvitatud samal määral kui Riigipanga asutused. Näib, et küsimus ei ole antud juhul selles, kelle käest kelle kätte summa laekub, vaid missuguse kanali, millise ametkonna kaudu see toimub.

Fondimaksu normatiivide ja laenuprotsendi määra erinevuse tagajärjed ilmnevad tubakavabriku «Leek» tegevuses. Vabriku fondimaksu normatiiv on 10 protsenti aastas, laenudelt aga maksab ettevõtte 2 protsenti aastas. Uuele süsteemile üleminekul ei revideeritud ettevõtte käibevahendite normatiivi, mistõttu vabrik töötab ülemäära madala normatiiviga. Ettevõtte arvestuste kohaselt on käibevahendite normatiiv 2 595 000 rubla võrra vajalikust madalam (sellest langeb tooraine kohta kehtestatud normatiivi arvele 1 655 000 rubla). 1966. aasta III kvartalis vähendas vabrik veelgi tooraine normatiivi ning suurendas valmistoodangu ja taara normatiivi. Selle tulemusena suurenes ettevõtte krediteerimine hooajaliste toorainevarude katteks, kusjuures nüüd ei maksa vabrik enam fondimaksu, vaid laenuprotsenti. Selle tõttu väheneb fondimaksu laekumine eelarvesse.

Hooajaliste ülenormatiivsete toorainevarude katteks saab krediiti ka Tartu Lihakombinaat. Riigipanga krediit moodustab üle 40% kombinaadi käibevahenditest. Riigipangale makstud protsentide summa — 19 000 rubla — on aga kombinaadi 2,5 miljoni rublase kasumi kõrval lausa tühine suurus.

Nähtavasti tuleks protsendimäära kaubalis-materiaalsete ülenormatiivsete hooajaliste varude katteks saadavatelt laenudelt tõsta kui mitte ettevõtte fondimaksu tasemele, siis vähemalt 6 protsendini aastas, s. o. keskmise fondimaksu tasemele. Niisugusel juhul ei lepiks hooajaliste tootmisharude ettevõtted, mis kuuluvad valdavas osas tööstuse B-gruppi, ja neid ettevõtteid juhtivad instantsid enam oma käibevahendite normatiivi vähendamisega, vaid võitleksid teaduslikult põhjendatud normatiivide kehtestamise ja nende normatiivide ulatuses

⁷ М. Пессель. Еще раз о проценте, кредите и прибыли. «Деньги и кредит» 1966, № 8.

omakäibevahendite saamise eest. See on aga täieliku isemajandamise üks nõudeid.

Oluline tähtsus on ka protsendimäära diferentseerimisel olenevalt sellest, kas laen tagastatakse ettenähtud tähtajaks või mitte.

Tuleb pidada täiesti õigustatuks aegunud laenude protsendimäära tõstmist 10—12 protsendini aastas, sest praegu kehtiv suhteliselt madal protsendimäär koos fondimaksu madala normatiiviga ei stimuleeri võlgnevuste tähtajalist kustutamist. Oleks õige, kui aegunud laenudelt võetakse niisama kõrget protsenti kui krediteerimise kontrollarvu ületavalt võlgnevuselt.

Protsendimäära kompleksne tõstmine nendelt kahelt krediidiliigilt on täiesti põhjendatud, sest mõlemad võlgnevused tekivad põhijoontes samadel asjaoludel. Nendeks on häired ettevõtte majanduslikus tegevuses, mis kutsuvadki esile finantsilisi raskusi.

Diferentseeritud protsendimäärad on aluseks ka hästi ja halvasti töötavate ettevõtete krediidirežiimi erinevusele

Kõrgema protsendimäära kehtestamine halvasti töötavate ettevõtete kohta sunnib neid kõrvaldama oma tegevuses esinevad puudused. Sellest lähtudes näeb NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1967. aasta 3. aprilli määrus ette, et krediteerimise erirežiimi puhul on Riigipanga asutustel õigus tõsta protsendimäära ühe viiendiku võrra.

Protsendimäära õige diferentseerimine arendab laenuprotsendi mõjutusfunktsiooni ja suurendab tema osatähtsust sotsialistlikus majanduses.

Iseloomustame lühidalt laenuprotsendi osa sotsialismi tingimustes.

Nõukogude majandusteaduses on saanud tavaks käsitleda laenuprotsenti kontrollimise vahendina. Nii näiteks on N. Tsaigolovi toimetatud poliitilise ökonomia õpikus (mis on seni ilmunuist kõige põhjalikum) öeldud: «Protsenti kasutatakse ettevõtete majandusliku tegevuse kontrollimise tööriistana»⁸. M. Atlas väidab: «Laenuprotsent on sotsialistlikus ühiskonnas rahvatulu plaanikindla ümberjaotamise üks vorme ning seda kasutatakse riigi poolt ettevõtete töö kontrollimise instrumendina».⁹ Protsendi osatähtsuse niisugune tõlgendamine sotsialistlikus ühiskonnas on tingitud nähtavasti teatud konkreetsetest ajaloolistest asjaoludest. Neis tingimustes, kus ettevõtete

⁸ Курс политической экономики, под редакцией Н. А. Цаголова. Изд. экономической литературы, Москва 1963, II том, стр. 513.

⁹ М. С. Атлас. Роль кредита в социалистическом воспроизводстве на современном этапе. «Совершенствование планирования и управления народным хозяйством». Изд. «Наука», 1967, стр. 192.

majandusliku tegevuse juhtimisel domineerisid administratiivsed meetodid, kujunes krediidi stimuleeriv osa suhteliselt nõrgalt välja. Siis täitis kogu krediidimehhanism, sealhulgas ka laenuprotsent tõepoolest eeskätt kontrolli funktsiooni. Üleminek juhtimise majanduslikele meetoditele tähendab aga seda, et ettevõtete tegevuse mõjutamiseks hakatakse üha laialdasemalt rakendama materiaalseid stiimuleid. Ettevõtete majandusliku mõjutamise mitmesuguste väärtuseliste kategooriate ja hoobade hulgas kuulub kindel koht ka krediidile ja laenuprotsendile. Seepärast võiks laenuprotsendi osa sotsialistlikus majanduses sõnastada ligikaudu järgmiselt: sotsialistlik riik kasutab laenuprotsenti ettevõtete tegevuse majandusliku mõjutamise tööriistana selleks, et stimuleerida rahvamajanduse vahendite käibe kiirendamist nii ettevõtete omavahendite kui ka laenatud vahendite võimalikult efektiivsema kasutamise teel.

Mis puutub kontrolli funktsiooni, siis autori arvates ei täida ei krediit ega ka laenuprotsent sellist iseseisvat funktsiooni.

Kontroll tuleneb tagasiside mehhanismist ja on selle tulemuseks. Otseside (pank — ettevõtte) väljendab panga krediidi-summade mahutamist ettevõtte fondidesse; tagasiside (ettevõtte — pank) väljendab laenuks saadud fondide kasutamist ettevõttes ja krediidi tagastamist fondide ringkäigutsükli lõppemisel.

Teiste sõnadega: ettevõtte saab teatud protsendi alusel kindlaks tähtjaks laenu. Oletagem, et ettevõtte ei tagasta seda ettenähtud ajaks. See asjaolu on pangale signaaliks, et ettevõtte tegevuses on tekkinud mingisugune häire või lünk, mistõttu tal ei leidu laenu tagastamiseks vabu vahendeid, kuigi ettevõtte plaan nägi niisuguste vahendite kujunemist ette. Selle tagajärjel uurib pank finantsraskuste tekkimise põhjusi (selgitab, kas need raskused on tekkinud ettevõtte süü tõttu või objektiivsetel põhjustel). Kui raskustes on süüdi ettevõtte, tuleb protsente maksta kõrgendatud määra järgi, peituvad aga raskuste põhjused mujal, võib ajutiste vajaduste katteks saada krediiti.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei sõltu krediidi ulatus ega laenuprotsendi määr laenukapitali pakkumise ja nõudmise stiihilisest kõikumisest. Akadeemik S. Strumilin märgib, et sotsialismi tingimustes «suunatakse krediidiressursid ühte või teise majanduse sfääri mitte nõudmise ja pakkumise stiihia kaudu, vaid täiesti teadlikult, rahvamajanduse üldplaani realiseerimise huvides».¹⁰

Krediidi vaieldamatuks eeliseks sotsialismi tingimustes ongi krediidimahutuste plaanikindel jaotamine ja kindla suurusega

¹⁰ С. Г. Струмилин. Избранные произведения, т. II. Изд. Академии наук СССР, Москва 1963, стр. 471.

riiklike protsendimäärade olemasolu. Seda tähtsam on kehtestada majanduslikult põhjendatud protsendimäärad, mis lähtuvad krediidi ja eriti laenuprotsendi stimuleerivast osast. On alust eeldada, et protsendimäära õige diferentseerimine võimaldab ka krediteerimist lihtsustada, sest niisugusel juhul ei ole ettevõtte põhjendamatus krediidist enam huvitatud. Arvatavasti kaob siis ka vajadus esitada pangale mahukat ja komplitseeritud dokumentatsiooni, kalkulatsioone jms. Krediidi vormistamine muutub nii ettevõttele kui ka pangale vähem töömahukaks, mistõttu krediiditehinguid saab teha operatiivsemalt. Krediidi võimalikult kiire andmine seda vajavaile ettevõttele on aga olulise tähtsusega, sest õigeaegse krediidi saamisest sõltub suurel määral ettevõtete normaalne tegevus.

Е. Лооз

Сущность и роль ссудного процента в социалистической экономике

Резюме

Ссудный процент — будучи стоимостной категорией — тесно связан и с другими стоимостными категориями и рычагами, такими как производственные фонды, прибыль, рентабельность и плата за фонды. Необходимо, чтобы теоретический анализ сущности и роли ссудного процента, также как и его практическое применение, осуществлялись во взаимосвязи с прибылью, платой за фонды и рентабельностью предприятий.

По мнению автора ссудный процент при социализме выполняет две функции: **распределительную** (перераспределение определенной части национального дохода) и **стимулирующую** (ссудный процент является одним из орудий экономического воздействия на предприятие посредством кредита).

Степень стимулирующего воздействия ссудного процента во многом зависит и тесно связана с уровнем и дифференциацией процентных ставок. Поэтому в статье дается обзор процентных ставок, утвержденных постановлением правительства от 3 апреля 1967 года.

В статье обосновывается необходимость увязки процентных ставок с нормативами платы за фонды и на конкретном

примере показываются те негативные результаты, к которым приводят отклонения процентных ставок от нормативов платы за фонды.

Анализ удельного веса платы за фонды и процентов за кредит в сумме балансовой прибыли промышленных предприятий Эстонской ССР, работавших в 1966 году в новых условиях, показал, что плата за фонды составила в среднем менее 7 и плата за кредит — около 0,9 процента к сумме балансовой прибыли этих предприятий. Поэтому основным каналом изъятия прибыли в бюджет оказался т. н. свободный остаток прибыли, взносы которого составили около 36 процентов к сумме балансовой прибыли предприятий.

На основании анализа конкретных данных автор пришел к выводу, что **степень экономического воздействия ссудного процента** на деятельность предприятия **снижается** тем обстоятельством, что уплата процентов для предприятий **материально малосощутима**. Поэтому автор предлагает **поднять** процентные ставки по следующим видам ссуд: **во-первых**, за кредит по обороту, в части задолженности, превышающей контрольную цифру кредитования; **во-вторых**, по расчетным кредитам; **в-третьих**, за кредит под сверхнормативные сезонные запасы товарно-материальных ценностей; **в-четвертых**, по просроченным ссудам.

Автор не согласен с трактовкой роли процента как орудия контроля. **Роль ссудного процента при социализме** в статье сформулирована следующим образом: ссудный процент используется социалистическим государством как орудие экономического воздействия на деятельность предприятия в целях стимулирования ускорения оборачиваемости средств в народном хозяйстве, достигаемого в результате наиболее эффективного использования как собственных, так и заемных фондов предприятий.

Автор также считает, что ни кредиту, ни ссудному проценту **контрольная функция не присуща**. Контроль, осуществляемый банком, является следствием механизма **обратной связи**.

Экономически обоснованная дифференциация процентных ставок приведет к тому, что предприятия не будут больше заинтересованы в необоснованном увеличении кредита. Это, в свою очередь, **позволит упростить технику кредитования и выдачу кредитов убыстрится**. Более оперативная и быстрая выдача кредита предприятиям, нуждающимся в заемных средствах, **повысит и результативность** кредитных вложений в народное хозяйство.

Über das Wesen und die Rolle des Bank-Zinses in der sozialistischen Ökonomik

Resume

Der Zins — eine der Wertkategorien der sozialistischen Ökonomik — ist seinerseits mit solchen Kategorien der Ware-Geld-Wirtschaft und ökonomischen Hebeln wie Produktionsfonds, Gewinn, Rentabilität und Produktionsfondsabgabe eng verbunden. Deshalb muss auch die theoretische Analyse des Wesens und der Rolle des Zinses, sowie seine praktische Anwendung mit den obengenannten Kategorien und Hebeln gegenseitig bedingt sein.

Der Zins hat in der sozialistischen Ökonomik zwei Funktionen zu erfüllen. Erstens: die Funktion der Verteilung — durch den Mechanismus des Zinses wird ein bestimmter Teil des Nationaleinkommens verteilt. Zweitens: Funktion des materiellen Stimuli — der Zins fördert den effektiven Gebrauch der eigenen, sowie der entlehnten Produktionsfonds.

Die stimulierende Rolle des Zinses hängt in erster Reihe von der Höhe und den differenzierten Masstäben des Zinssatzes ab. Um das zu veranschaulichen, wird im Artikel eine Analyse der währenden Zinssätze dargebracht.

Die Zinssätze müssen mit den Sätzen der Produktionsfondsabgabe engstens verbunden sein — an Hand konkreter Beispiele werden die negativen Folgen gezeigt, zu denen Differenzen dieser Sätze bringen können (und schon gebracht haben).

Die Analyse der Produktionsfondsabgabe und des Zinses im Gesamtgewinne der acht Betriebe, die in Estland im Jahre 1966. nach dem neuen System tätig waren, zeigt, dass die Produktionsfondsabgabe weniger als 7 Prozent und der Zins — nur ca 0,9 Prozent zum Gesamtgewinn ergeben haben. Laut Meinung des Autors können in diesen Bedingungen weder der Zins noch die Produktionsfondsabgabe ökonomische Einwirkung auf die Wirtschaftstätigkeit der Betriebe erzielen und deshalb müssten die Sätze erhöht werden.

Die Rolle des Zinses in der sozialistischen Ökonomik sieht der Autor in Folgendem: der Zins ist ein Werkzeug der ökonomischen Einwirkung auf die Wirtschaftstätigkeit der Betriebe und muss den effektiven Gebrauch der Produktionsfonds materiell stimulieren.

(Fortsetzung a. S. 37).

K. Kulli

AGRAAR-INDUSTRIAALKOONDISTE OSAST SOTSIALISTLIKE OMANDUSSUHETE ARENGUS

Sotsialistlike omandussuhete arenemisel toimub tootmisvahendite sotsialistliku omanduse kahe vormi järkjärguline lähenemine, mis lõpptulemusena viib tootmisvahendite ühtse kommunistliku omanduse kujunemisele.

Sotsialistliku omanduse praeguste vormide lähenemise üheks peamiseks teeks on majanduslike seoste tugevnemine üldrahvaliku ja kolhooslik-kooperatiivse omandussektori üksikute lülide vahel ning nende järkjärguline läbipõimumine. Viimane on tihedalt seotud agraar-industriaalkoondiste loomisega, mille tekkimise perspektiive rõhutatakse ka NLKP programmis: «Vastavalt majanduslikule otstarbekohasusele tekivad järk-järgult agraar-industriaalkoondised, milles põllumajandus on orgaaniliselt ühendatud põllumajandussaaduste tööstusliku töötlemisega, kusjuures põllumajandus- ja tööstusettevõttes on ratsionaalselt spetsialiseeritud ja koopereeritud.»¹

Seniajani ei ole ei praktikas ega teoorias lahendatud küsimust agraar-industriaalkoondiste konkreetsest osast sotsialistlike omandussuhete arenguprotsessis. Kirjanduses piirdatakse tavaliselt lakoonilise väitega, et agraar-industriaalkoondiste loomine aitab kaasa sotsialistliku omanduse kahe vormi lähenemisele. Seejuures ei püüta tungida küsimuse sisse ega näidata,

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn 1961, lk. 78.

(Anfang a. S. 36)

Die ökonomisch bedingte Differenzierung der Zinssätze wird dazu beitragen, dass die Betriebe nun mehr kein materielles Interesse an wirtschaftlich unnötigen Krediten haben werden. Letzteres wird zur Vereinfachung der Technik des gesamten Kreditverfahrens führen, was für die Kreditentwicklung zweifelsohne förderlich ist.

viljade kasvatamisega ning nende töötlemisega konservideks ja veiniks. Koondise koosseisu läinud kolhoosid kaotasid oma ettevõtete grupilise iseloomu ning muutusid riikliku ettevõtte tootmisjaoskondadeks.⁵

Selline omandusvormi muutmine ei vasta aga sotsialistlike omandussuhete üldistele arengutendentsidele. See tähendab ikkagi grupilise omanduse muutmist üldrahvalikuks omanduseks administratiivsete abinõudega, mitte aga kahe omandusvormi järkjärgulist kokkusulamist. Seetõttu tuleb eeldada, et sotsialistlike omandussuhete arengu teatud etapil eksisteerivad täielikult üldrahvalikule omandusele baseeruvate agraar-industriaalkoondiste kõrval ka segakoondised, mis tuginevad üheaegselt sotsialistliku omanduse mõlemale vormile. Seega koondise koosseisu lülitatud kolhoosid säilitavad seejuures oma senise omandusvormi.

Mõnedes NSV Liidu piirkondades on tekkinud ka üheaegselt kahele omandusvormile tuginevate agraar-industriaalkoondiste algeid. Nendes koondistes ei ole ettevõtete-vaheline koopereerimine tingitud mitte toodangu lähedasest iseloomust, vaid selle eesmärgiks on luua võimalused tööjõuga manööverdamiseks põllumajandusele omase sesoone iseloomuga tööjõu kasutamise tingimustes.

Olenevalt majandi varustatusest tööjõuga võib põllutööde hooajalisus esile kutsuda tööjõu defitsiidi põllutööde kõrghooajal või raskusi tööjõu täielikuks rakendamiseks talvekuudel. Viimasel juhul osutub efektiivseks rakendada tööjõudu toiduainete tööstuse ettevõtetes, sest paljud neist saavad tooraine laekumise sesoonsusest tingituna täie koormusega töötada ainult sadakond päeva aastas. Toiduainete tööstuse ettevõtete koormuse kõrgpunkt langeb seejuures tavaliselt perioodile, millal põllumajanduses vajadus tööjõu järele juba väheneb.

Kahele omandusvormile tuginevate agraar-industriaalkoondiste loomise eksperimendid NSV Liidus hõlmavad peamiselt kolhoose, kus suvel vajatakse küll täiendavat tööjõudu, kuid talvel sellist vaba tööjõudu, millele tuleks mujalt rakendust otsida, ei teki. Näitena võib tuua Kostroma oblasti Kostroma rajooni «Rodina» kolhoosi, mille territooriumil asub juveelivabrik. Viimane ei kujuta endast kolhoosi abiettevõtet ega ole tema omandiks, vaid on iseseisval bilansil olev riiklik ettevõtte, mis allub oblasti kohaliku tööstuse valitsusele. Et kolhoos ja vabrik koopereerivad tööjõu kasutamise osas, töötab suur osa vabriku töolistest suviste põllutööde perioodil kolhoosis, mistõttu suvekuudel väheneb tööstusliku tootmise maht märga-

⁵ «Экономическая газета» 17 X 1964, стр. 25.

tavalt. Nii jagunes vabriku kogutoodang 1965. aastal järgmiselt: I kvartal — 34,2%, II kvartal — 22,1%, III kvartal — 19,8% ja IV kvartal — 33,3%.

Kolhoosi esimees on ühtlasi vabriku direktor. Vabriku töölised on ametiühingu liikmed ja kasutavad kõiki töölisklassile kuuluvaid õigusi. Et nad aga elavad kolhoosi territooriumil ja võtavad süstemaatiliselt osa selle töödest, annab kolhoos neile võrdsetel alustel artelli liikmetega kasutada individuaal-aiamaad, varustab neid loomatoiduga jne. Töölised saavad kolhoosis tehtud töö eest tasu seal kehtivate tööhinnete alusel.⁶

Agraar-industriaalkoondiste eelised ei ole aga ainult selles, et nad võimaldavad tööjouressurssidega manööverdada. Et agraar-industriaalkoondistes peituvad võimalusi täielikult kasutada, peavad koondised peatähelepanu pöörama tootmisalasele kooperaerimisele, mis loob põllumajandussaadusi tootvate ja töötlevate lülide vahel püsivad ja ratsionaalsed sidemed. See eeldab niisuguseid koondisi, kuhu põllumajandussaadusi töötlevate riiklike tööstusettevõtete kõrval kuuluksid ka põllumajandusettevõtted, olenemata nende omandusvormist (s. o. nii sovhoosid kui ka kolhoosid).

Kolhooside kuulumine sellistesse koondistesse eeldab majandite spetsialiseerimist. Ainult juhul, kui iga kolhoos annab tööstusele põhiliselt üht liiki toorainet, saavad kolhooside ja koondise peatsettevõtteks oleva tööstusettevõtte vahel välja kujuneda tihedad sidemed, mis seaksid kolhooside kogu tootmistegevuse orgaaniliselt ühte üldrahvalikus sektoris toimuvate majanduslike protsessidega.

Meie vabariigi rajoonide kohta on koostatud majandite spetsialiseerimise plaanid, mille ellurakendamine on lähemate aastate ülesandeks. Eesti NSV TA Majanduse Instituudi põllumajanduse ökonomika sektori soovitude kohaselt peab vabariigis spetsialiseerimise tulemusena kujunema 9 majandite tüüpi. Ainult piimakarjakasvatusele on ette nähtud spetsialiseerida umbes 6% majandest, kuna ülejäänud majandest jääb piimakarjakasvatusega paralleelselt domineerima mõni teine kontsentreeritud tootmisharu.⁷

Siit tuleneb teatud vastuolu, mis iseloomustab agraar-industriaalkoondiste loomise perspektiive Eesti NSV-s. Kui vabariigi kolhoosides säilib spetsialiseerimise tulemusena kaks põhitootmisharu, tähendaks see kolhooside sidumist kahe koondise tegevusega või segaprofiiliga koondiste loomist. Et

⁶ «Экономика сельского хозяйства» 1966, № 4, стр. 30.

⁷ H. Elenurm, E. Vint. Põllumajandusliku tootmise spetsialiseerimisest ja kontsentreerimisest. «Põllumajandusökonomika küsimusi» IV, Tallinn 1964, lk. 30.

esimene variant killustaks liigselt kolhooside tootmisalaseid põhihuvisid, teine on aga vastuolus tööstusliku tootmise spetsialiseerimise printsiibiga, jääb üle kolmas lahendus. Selleks on kolhoosi lülitamine niisuguse tootmisprofiiliga agraar-industriaalkoondise koosseisu, mis on kolhoosi põhitootmisharude hulgas domineeriv. Ülejäänud toodangu realiseerimine võiks esialgu toimuda endises vormis kahe omandussektori vaheliste kaubaliste suhete kaudu.

Riiklik-kolhooslike segakoondiste loomine on seotud veel mitmete teiste lahendamist vajavate probleemidega. Täiesti uudseks kujunevad sel juhul kolhooside suhted koondise peaettevõttega. Sotsiaal-majanduslikult olemuselt tihendavad need suhted tunduvalt kolhoositalurahva seoseid üldrahvaliku omandusega. Siiski ei sula nad veel täielikult ühte üldrahvalike omandussuhetega, sest kolhoosid säilitavad koondise liikmetena esialgu suurema majandusliku eraldatuse, kui see on omane riikliku majandussektori tootmisüksustele. Seetõttu ei saa neid suhteid võtta haldusliku alluvuse vormi, vaid põhiliseks peab jääma lepinguline vorm. Viimane ei piirdu ainult põllumajandusliku tooraine hankelepingutega, vaid peab kolhoosi ja peaettevõtte vahelisi sidemeid tihendama ka muul viisil. See võiks eeskätt aset leida toodetud produkti koondise käsutusse jääva osa jaotamise teel, kusjuures kolhoosiliikmete materiaalne hüvitatus peab sõltuma nii kolhoosi kui ka koondise kui terviku töötulemustest. Mõned peaettevõtte teenistused, näiteks automajand, remondi- ja ehitusjaoskonnad jt., võiksid teenindada ka koondise koosseisu kuuluvaid kolhoose.

Mõnikord väidetakse, et Eesti NSV-s puuduvad agraar-industriaalkoondiste ulatuslikuks loomiseks perspektiivid. Seejuures seostatakse nende laialdase arengu võimalusi ainult NSV Liidu lõunarajoonidega, kus töö on sesoonne iseloom mitte ainult põllumajanduses, vaid ka põllumajandussaadusi (puu- ja aedvilju) töötlevas tööstuses. Et meie vabariigis põllumajandussaadusi töötlevas tööstuses nii suurel määral hooajalisust ei esine, püütakse selles näha agraar-industriaalkoondiste loomist pidurdavat asjaolu.

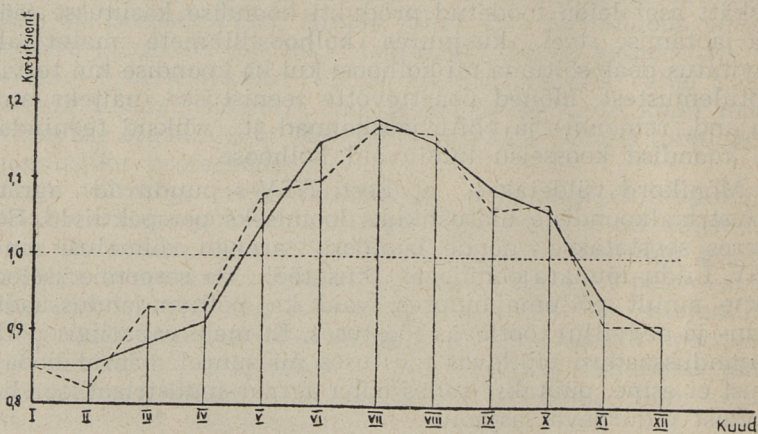
Tööjõuga manööverdamise võimalused on Eesti NSV-s suhteliselt tõesti väiksemad kui lõunapoolsetes rajoonides. Näiteks langeb tootmise kõrgpunkt vabariigi piimatööstuses kokku põllumajanduslike tööde kõrgpunktiga. Vabariigi konserveeritööstusel on looduslikest iseärasustest tingituna piiratud arenguvõimalused, mistõttu ta ei saa oma ulatuselt võistelda NSV Liidu lõunapiirkondade vastava tööstusega. Seepärast on niisuguse tootmissuunaga agraar-industriaalkoondiste loomise võimalused piiratud. Nii näiteks piisaks Eesti NSV ühe suurema,

Tartu Konservitehase praeguste toorainevajaduste rahuldamiseks umbes 250-hektarisest aiandist⁸. See on tunduvalt väiksem üheainsa kolhoosi pindalast.

Siit ei saa aga teha veel järeldust agraar-industriaalkoondiste arenguperspektiivide kohta üldse, sest tööjõuga manööverdamise võimalus ei ole selle tootmise organiseerimise vormi peamiseks positiivseks küljeks. Seepärast on ebaõige seostada meie vabariigis agraar-industriaalkoondiste loomise perspektiive ainult sügis-talvisel perioodil kolhoosides tekkivatele vabadele tööjõuressurssidele täielikuma rakendatuse leidmise võimalusega, sest tööjõuressursid, mida sel viisil võiks rakendada, on Eesti NSV kolhoosides võrdlemisi piiratud.

Ei saa muidugi eitada tööjõu kasutamise hooajalisust ka meie vabariigi kolhoosides. Diagrammist nähtub, et tööjõu kasutamise koefitsient⁹, mis on tuletatud ühistööst osavõtnud kolhoosnike arvu ja nende poolt väljatöötatud inimpäevade hulga alusel, on suvekuudel tunduvalt kõrgem kui talvel.

Tööjõu kasutamise koefitsient Eesti NSV kolhoosides
1966. aastal kuude järgi*

————— ühistööst osavõtnud kolhoosnike arv

- - - - - nende poolt väljatöötatud inimpäevade hulk

* Diagramm on koostatud Eesti NSV kolhooside 1966. a. koondaruande vorm nr. 16 andmete alusel.

⁸ «Rahva Hääl» 23. I 1966.

⁹ Koefitsient 1,0 tähistab aasta keskmist tööjõu kasutamise taset.

Olgu märgitud, et diagramm ei iseloomusta töövõimeliste kolhoosnikute tegelikku rakendatust talvekuudel, sest tööjõu kasutamise koefitsiendi dünaamikat näitava kõvera suur tõus suvekuudel on tingitud peamiselt sellest, et pensioniealiste¹⁰ ja töövõimetute kolhoosiliikmete ning õpilaste osavõtt ühistööst suureneb sel perioodil järsult (vt. tab. 1). Töövõimeliste kolhoosiliikmete osavõtt ühistööst kasvab aga märksa vähem. Nii töötas 1966. a. juulis, s. o. suviste põllutööde kõrgpunktil, Eesti NSV kolhoosides töövõimelisi kolhoosnikuid sama aasta detsembriga võrreldes 8% rohkem, pensioniealisi ja töövõimetuid aga 38% ning õpilasi ja alaealisi ligi 37 korda rohkem.

Tabel 1

Erinevate vanusegruppide erikaal ühistööst osavõtnud kolhoosnikute üldarvust Eesti NSV-s 1966. aastal*

	Juulis		Detsembris	
	arvuliselt (tuh.)	protsentides	arvuliselt (tuh.)	protsentides
Täiskasvanud töövõimelised kolhoosnikud (mehed 16—60 aastani, naised 16—55 aastani)	51,2	60,9	47,2	75,0
60-aastased ja vanemad mehed, 55-aastased ja vanemad naised ning töövõimeliste vanuses olevad töövõimetud kolhoosnikud	21,2	25,7	15,4	24,5
Õpilased (16 aastat ja vanemad)	2,3	2,8	0,1	0,2
Alaealised kuni 16 aastani	8,7	10,6	0,2	0,3
K o k k u	82,4	100,0	62,9	100,0

* Tabel on koostatud Eesti NSV kolhooside 1966. a. koondaruande vorm nr. 16 andmete alusel.

Tuleb arvestada, et teatud osa töövõimeliste kolhoosnikute eemalejäämine ühistööst mõningatel perioodidel ei ole alati

¹⁰ Pensioniealisteks on käesolevas artiklis loetud kõik töövõimelisuse east väljajõudnud kolhoosnikud (mehed 60., naised 55. eluaastast alates).

Töövõimeliste kolhoosnikute osavõtt ühistööst ja nende isiklike abimajapidamiste suurus Eesti NSV kolhoosides rajoonide gruppide järgi 1966. aastal*

Rajoonide grupp	Töövõimeliste kolhoosnikute keskmine osavõtt ühistööst aastas (inimpäevades)	Rajoonid	Kolhoosnikute isiklike abimajapidamiste keskmine suurus ühe kolhoosipere kohta				
			õueaia- maad (ha)	veised		sigu	lambaid ja kitsi
				kokku	sealhulgas lehmi		
I	üle 240	Harju, Rapla, Päide, Rakvere, Kohtla-Järve	0,51	1,0	0,6	0,7	1,0
II	230—240	Haapsalu, Valga, Viljandi, Kingissepa, Pärnu, Jõgeva	0,52	1,2	0,8	0,8	1,6
III	alla 230	Tartu, Põlva, Võru	0,56	1,4	0,8	1,1	1,2

* Tabelis toodud näitajad on arvutatud Eesti NSV kolhooside 1966. a. rajooni-koondaruannete vormide nr. 6 ja 16 ning Eesti NSV SKV loomade arvestuse kokkuvõtte vorm nr. 7 andmete alusel.

tingitud ainult põllumajandusliku tootmise hooajalisest iseloomust. Sellest annab tunnistust asjaolu, et ka suvisel tööde kõrghooajal ei võta kõik kolhoosnikud ühistööst osa. Kui 1966. a. detsembris moodustasid ühistööst eemalejäänud täiskasvanud töövõimelised kolhoosiliikmed ligikaudu 15% nende üldarvust, siis juulis oli see näitaja umbes 10%. 2,5% töövõimelistest kolhoosnikutest ei võtnud aga aasta jooksul üldse ühistööst osa.

Sellist rakendamatast ei põhjasta tööjõu kasutamise sesoonsus, vaid see on tingitud kolhoosnikute isiklike abimajapidamiste olemasolust. Tootmisprotsessi primitiivse iseloomu ja madala tööviljakuse tõttu nõuavad need suhteliselt suuri töökulutusi, mille tagajärjel kolhoosnikute tööpanus ühistootmisse jääb väiksemaks.

Tabelis 2 on Eesti NSV rajoonid grupeeritud täiskasvanud töövõimeliste kolhoosnikute poolt aastas väljatöötatud inimpäevade hulga alusel.¹¹ Esitatud andmetest nähtub, et töövõimeliste kolhoosnikute osavõtt ühistööst on seda aktiivsem, mida väiksemad on kolhoosiperede isiklikud abimajapidamised. Viimaste seos ühistööst osavõtu ulatusega ilmneb mitte ainult suve-, vaid ka talvekuudel. Nii töötas I grupi rajoonides iga ühistööst osavõtnud kolhoosnik 1966. a. jaanuaris välja keskmiselt 21,2 inimpäeva, II ja III grupi rajoonides aga vastavalt 20,1 ja 18,6 inimpäeva.

Seoses kolhooside majandusliku jõukuse kasvuga tugevnevad ühistööst osavõtu materiaalsed stiimulid ja toimub kolhoosnikute isiklike abimajapidamiste järkjärguline väljasuremine. Selle tulemusena muutub ka kolhoosnikute osavõtt ühistööst aktiivsemaks. See ei tohiks tulevikus oluliselt teravdada töövõimeliste kolhoosnikute talvise rakendatuse probleemi, sest samal ajal ilmneb vabariigi kolhoosides ka tendentse, mis avaldavad antud probleemi teravnemisele vastumõju.

Üks neist on seotud pensioniealiste kolhoosnikute osavõtuga ühistööst, mis praegu leiab aset küllaltki märkimisväärses ulatuses nii suvel kui ka talvel. Seetõttu ületas näiteks 1966. a. detsembris ühistööst osavõtnute koguarv tunduvalt töövõimeliste kolhoosnikute arvu, hoolimata sellest, et osa töövõimelistest kolhoosnikutest jäi sel kuul ühistööst täiesti kõrvale. Pensioniealiste ja töövõimetute arvele langes ka nimetamisväärne osa väljatöötatud inimpäevade hulgast. Kui aga nimetatud kuul tehtud tööhulk oleks tehtud ainuüksi töövõimeliste kolhoosi-

¹¹ Taoliseks analüüsiks majandite järgi puuduvad statistilised lähteandmed, sest kolhoosnikute isiklikes abimajapidamistes olevate loomade loendus toimub mitte majandite, vaid administratiiv-territoriaalsete üksuste lõikes.

liikmete poolt, oleks igapäev neist tulnud töötada keskmiselt 22,9 inimpäeva. Võrdluseks võib märkida, et Eesti NSV tööstuses töötas iga tööline 1965. aastal keskmiselt 22,2 tööpäeva kuus.¹² Tööpäeva keskmine pikkus on seejuures kolhoosides suurem kui tööstusettevõtetes. 1966. aastal moodustas tööpäeva pikkus vabariigi kolhoosides 7,7 tundi.

Tabel 3

Pensioniealiste kolhoosnikute osavõtt kolhooside ühistööst Eesti NSV-s aastail 1963—1966*

Aasta	Pensioniealiste kolhoosnikud (tuh.)	Ühistööst osavõtnud pensioniealised kolhoosnikud		Pensioniealiste kolhoosnikute poolt väljatöötatud inimpäevi		
		arv (tuh.)	%-des kogu arvust	kokku (tuh.)	iga ühistöös osavõtnud pensioniealise kohta	iga pensioniealise kolhoosniku kohta
1963	63,4	38,7	60,0	4342	112	68
1964	61,0	39,2	64,3	4109	105	67
1965	56,0	35,7	63,0	3852	108	69
1966	52,6	32,4	61,5	2160	67	41

* Tabel on koostatud Eesti NSV kolhooside vastavate aastate koondaruannete andmete alusel.

Pensioniealiste kolhoosiliikmete osavõtt ühistööst, eriti suvisel põllutööde kõrghooajal, on teatud määral seaduspäraseks nähtuseks. Selle ulatus oleneb aga eelkõige pensioniealiste kolhoosnikute materiaalse kindlustatuse tasemest. Viimane sõltub omakorda nii pensionide suurusest kui ka sissetulekutest, mida kolhoosipered, kelle koosseisu kuulub pensioniealisi, saavad ühistööst. Sedamööda kuidas pensioniealiste kolhoosnikute materiaalse kindlustatuse tase tõuseb, väheneb nende osavõtt ühistööst. Tabelis 3 toodud andmetest nähtub, et eriti järsult vähenes see pärast 1965. aastat, kui mindi üle kolhoosnikute riiklikule pensionilise kindlustamise süsteemile. Selle tulemusena kasvas pensioni saavate kolhoosiliikmete arv pea-aegu kahekordseks. Kui 1964. aastal moodustasid pensioni

¹² Eesti NSV SKV andmed.

saavad kolhoosnikud pensioniealiste kolhoosnikute koguarvust 35,7%, siis 1965. aastal juba 79,6%. Pensioni keskmine suurus kasvas ligi 2,5-kordseks. Samal ajal vähenes pensioniealiste kolhoosnikute osavõtt ühistööst, kusjuures nende poolt väljatöötatud inimpäevade hulk langes enam kui kolmandiku võrra.

On alust arvata, et kolhoosiperede materiaalse heaolu edasise kasvu baasil jätkub see protsess ka eelolevatel aastatel. Seoses sellega tuleb talviste kolhoositööde põhiraskus kanda töövõimelistel kolhoosnikutel, kelle tööjõudu saab nüüd talvekuudel täielikumalt rakendada.

Tabel 4

Ühistööst osavõtnud kolhoosnikute arv ja tehtud töökulutused 100 ha põllumajanduslike kõlvikute kohta Eesti NSV kolhoosides aastail 1963—1966*

	Aasta			
	1963	1964	1965	1966
Ühistööst osavõtnud kolhoosiliikmed	5,0	5,0	5,5	5,9
Väljatöötatud inimpäevad	1566	1568	1711	1825
sealhulgas töövõimeliste kolhoosiliikmete poolt väljatöötatud inimpäevad	1161	1168	1281	1384
Tööst osavõtt juulis: väljatöötatud inimpäevad	164	160	166	178
ühistööst osavõtnud kolhoosiliikmed	8,2	8,2	8,8	9,0
sealhulgas töövõimelised	4,7	4,7	5,1	5,4
Tööst osavõtt detsembris: väljatöötatud inimpäevad	107	113	128	138
ühistööst osavõtnud kolhoosiliikmed	5,8	5,9	6,4	6,8
sealhulgas töövõimelised	4,2	4,3	4,7	5,1

* Tabelis toodud näitajad on arvatud Eesti NSV kolhooside vastavate aastate koondaruannete andmete alusel.

Teiseks sãmasuunaliseks tendentsiks on elavtõõ kulutuste suurenemine kolhooside õhismajapidamistes. See on tingitud põllumajandusliku tootmise intensiivistamisest. Tabelist 4 nãhtub, et otsesed tõõkulutused Eesti NSV kolhoositootmises, arvestatuna 100 ha põllumajanduslike kõlvikute kohta, suurenesid ajavahemikul 1963—1966 16,5%. Tõõvõimeliste kolhoosnikute tõõpanus kasvas samal ajal 19,2%. Vajadus tãiendavate tõõmahutuste jãrele rahuldati neil aastatel tõõjõu suurendamise arvel, mitte aga selle intensiivsema kasutamise teel. Tõõvõimeliste kolhoosnikute arv, arvestatuna 100 ha põllumajanduslike kõlvikute kohta, suurenes nimetatud ajavahemikul 15,4% ja õhistõõst osavõtnud kolhoosnikute arv 18%.

Vabariigi rahvamajanduses valitseva pingelise tõõjõubilansi tõttu on ebatõõnãoline, et ka edaspidi rahuldatakse vajadused tãiendavate tõõmahutuste jãrele tõõjõu hulga suurendamise arvel. Pearõhk tuleb siiski suunata tõõjõu intensiivsemale kasutamisele, mis võimaldab tõõvõimelisi kolhoosnikuid talvel tãielikumalt rakendada. See on seda olulisem, et talvekuudel kasvavad ka tõõkulutused kiiremini kui suvekuudel, nagu selgub tabelist 4. Nii suurenesid aastail 1963—1966 keskmised tõõkulutused 100 ha põllumajanduslike kõlvikute kohta vabariigi kolhoosides juulis 9,0%, detsembris aga 29,1%. Seejuures on tõõkulutuste absoluutse mahu erinevus nendel kuudel vãhenevad. 1963. aastal moodustas see 57 inimpãeva ja 1966. aastal 40 inimpãeva.

Seoses sellega, et viimastel aastatel on suurenenud mitmesuguste abiettevõtete ja -tootmisharude toodangu erikaal kolhooside kogutoodangus,¹³ võib tekkida ekslik mulje, nagu oleks tõõkulutuste õhtlustamine kuude jãrgi sellest tingitud. Tegelikult aga vabariigi kolhoosides levinud abiettevõtted ja -tootmisharud tõõjõu kasutamise hooajalisust oluliselt ei mõjuta. Kõige levinumateks abiettevõteteks on jahu- ja saeveskid ning remonditõõkojad. 1966. aastal tuli iga Eesti NSV kolhoosi kohta keskmiselt 1,1 jahuveskit, 0,98 saeveskit ja 1,1 remonditõõkoda. Samal aastal tõõtati neis kokku 996 000 inimpãeva, mis moodustab ligikaudu 3/4 kõigis abiettevõtetes vãljatõõtatud inimpãevade koguarvust. Sellest langes talvekuudele (november — mãrts) 418 000 inimpãeva. Seega tõõtasid kolhoosnikud abiettevõtetes nii suve- kui ka talvekuudel enam-vãhem võrdsest — 83 000 inimpãeva. Ainsaks abitootmisharuks, kus tõõde raskuspunkt langeb talvekuudele, on metsa õmbertõõtamine.

¹³ Eesti NSV kolhooside aastaaruannete andmetel moodustas abiettevõtete ja -tootmisharude toodang kolhooside kogutoodangust 1963. aastal 6,4% ja 1966. aastal 7,8%.

Umbes 3/4 1966. a. töomahust tehti metsa ümbertöötamisel vabariigi kolhoosides talvekuudel.¹⁴

Eeltoodust järeldub, et Eesti NSV-s pole õige seostada agraar-industriaalkoondiste loomise põhieesmärki tööjõuresursside manööverdamise vajadusega ega minna koondiste loomisel kolhooside abitootmisharude laiendamise või tootmisprotsessi ühtsust mitteomavate ettevõtete ühendamise teed.

Meie vabariigis on perspektiivikad sellised agraar-industriaalkoondised, mis võimaldavad tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise ühendada püsivate majandussidemete kujundamise alusel kaasaja nõuetele vastavate spetsialiseeritud põllumajandusettevõtete ning nende toodangut töötlevate tööstusettevõtete vahel. Selline tootmise organiseerimise vorm aitab ratsionaalsemalt kasutada tootmisvahendeid materjalide ja tooraine kokkuhoiu ning tehnika ja transpordi täielikum koormamise teel. Otsene tootmisalane kontakt kolhoosi ja tööstusettevõtte vahel võimaldab vähendada tarbetuid lüüsid nendevahelisel varustamisel ja täielikumalt kasutada tootmisjätmeid. Tootmise organiseerimise uus vorm tõstab tööstuse organiseerivat osa põllumajanduses ning tugevdab kontrolli põllumajandusliku toodangu sortimendi ja kvaliteedi üle. Ta võimaldab ühtlasi järk-järgult kaotada linna ja maa vahelisi erinevusi, muuta põllumajanduses tehtav töö tööstusliku töö eriliigiks ning kaotada kahe omandusvormi vahelised erinevused.

Agraar-industriaalkoondisi on loodud ka teistes sotsialismimaades. Jugoslaavias näiteks on arvukate agraar-industriaalkoondiste hulgas suurimaks pealinna läheduses asuv koondis «Belgrad», millel on ligikaudu 30 000 hektarit põllumajanduslikku maad. Koondis rahuldab oma toodanguga Belgradi linna vajadustest piima järele 40%, liha järele 20%, nisu järele 25% ja puuvilja järele 10%. Tema koosseisu kuulub piimatoodete vabrik, tapamaja, liha ümbertöötamise vabrik, kontsentreeritud söötade tootmise vabrik jt. ettevõtted. Koondisel on transpordivahendid, külmutushooned ja hulgibaasid ning Belgradis ja selle ümbruses on esinduskauplused. Töötajate koguarv ulatub 3200-ni. Koondise töötulemused õigustavad täiesti tema olemasolu.¹⁵

Ulatuslikum üleminek agraar-industriaalkoondiste vormile nõuab eelnevalt paljude majanduslike probleemide lahendamist. Nii näiteks eeldab see kolhooside spetsialiseerimist ja vi-

¹⁴ Eesti NSV kolhooside 1966. a. koondaruande vorm nr. 10 andmete alusel.

¹⁵ Л. Ф. Кариня и др. Экономика Югославии. Москва, «Экономика», 1966, стр. 83.

mane omakorda riiklike kokkuostuhindade täiustamist, sest praeguste hindade puhul ei taga kõik tooted majandeile ühtaolist rentaablust. See on aga tarvilik spetsialiseerumise materiaalseks stimuleerimiseks, et vältida administreerimist. Kokkuostuhindade täiustamine nõuab enam-vähem ühesuguse tootmistaseme saavutamist põllumajanduse kõikides harudes. Siis kaoks vajadus stimuleerida teatud produktide tootmise mahu suurendamist kokkuostuhindade abil.

Kuni need küsimused on lahendamata, ei ole agraar-industriaalkoondiste massiline loomine võimalik. Vastavateks eksperimentideks on aga aeg küps.

К. Кулли

О роли аграрно-промышленных объединений в развитии социалистической собственности

Резюме

Укрепление экономических связей между двумя формами социалистической собственности и их постепенное слияние тесно связано с перспективами создания аграрно-промышленных объединений.

Аграрно-промышленные объединения, созданные до сих пор в СССР, охватывают главным образом одну форму социалистической собственности (либо государственную, либо колхозно-кооперативную). При создании этих объединений основной целью являлось создание условий для рационального использования трудовых ресурсов в условиях сезонного характера использования рабочей силы в сельском хозяйстве.

Приведенный в статье анализ использования рабочей силы в колхозах Эстонской ССР показывает, что основную цель создания аграрно-промышленных объединений в условиях Эстонии не следует связывать с необходимостью маневрирования трудовыми ресурсами, так как количество неиспользованной рабочей силы в колхозах Эстонской ССР в зимние месяцы относительно невелико. Поэтому неправильным было бы при создании аграрно-промышленных объединений идти по пути расширения вспомогательного производства в колхозах или объединения колхозов с предприятиями, не занимающимися переработкой сельскохозяйственного сырья.

В условиях Эстонской ССР перспективу развития имеют такие аграрно-промышленные объединения, на базе которых было бы возможно объединение промышленного и сельскохозяйственного производства путем создания стабильных экономических связей между специализированными сельскохозяйственными предприятиями, отвечающими современным требованиям, и промышленными предприятиями, перерабатывающими сельскохозяйственную продукцию. Это предполагало бы создание таких объединений, в которые входили бы наряду с государственными промышленными предприятиями, перерабатывающими сельскохозяйственную продукцию, также и сельскохозяйственные предприятия, независимо от форм собственности — как совхозы, так и колхозы.

Возникающие на основе таких смешанных государственно-колхозных объединений экономические отношения между колхозами и головным предприятием объединения — суть отношения нового типа, социально-экономическая значимость которых проявляется в том, что на их базе более тесно связывается колхозная собственность с общенародной собственностью. Однако здесь еще не происходит их полное слияние, так как колхозы, будучи членами смешанного объединения, все же сохраняют свою экономическую обособленность в большей степени, чем это характерно для производственных предприятий государственного сектора. В связи с этим отношения колхозов с объединением не могут принимать форму административного подчинения, и основной их формой должна быть договорная. Однако и эта форма отношений не должна ограничиваться только договорами о поставке сельскохозяйственного сырья, а укреплять связи между колхозами и головным предприятием и в других направлениях. Последнее могло бы осуществляться прежде всего на основе распределения той части продукта, созданной объединением, которая остается в его распоряжении. В данном случае материальная заинтересованность колхозников распространялась бы не только на результаты деятельности своего колхоза, а и на результаты деятельности всего объединения в целом.

The Role of Agrarian-Industrial Unions in the Development of Socialist Property Relations

Summary

The agrarian-industrial unions organized in the USSR lately are meant to rationally applicate the working power, taking into account the conditions of seasonal prevalence.

The analysis of application of collective farm working power given in the article shows that it is not reasonable to connect it with the necessity of manoeuvring the resources of working power because there is quite a limited quantity of unemployed working power in the collective farms of our republic in winter.

These agrarian-industrial unions are more efficient here because they enable to connect industrial and farm production by organizing constant economic relations answering the demands of our time with corresponding specialized farming enterprises and industrial enterprises processing their production. This contemplates the formation of such unions where state industrial enterprises processing farm production exist side by side with farming enterprises despite their form of property, i. e. state farms and collective farms.

The relation of these state and collective mixed unions intensly considerably the contact of collective farm-hands with all-national property.

But being members of these mixed unions, collective farms preserve greater economic separation than other sections of state economic sector.

All this being taken into account, the relations cannot be administratively subordinate, but the contractual form must be the main one. The latter cannot be limited only by contracts but it should strengthen the ties in other ways as well. It may be done by distribution of the unions' product depending on the results of collective farms as well as the union on the whole, concerning the material interests.

R. Otsepp

TÖÖTAJATE MATERIAALSE VASTUTUSE MÕISTE

Meie majanduslikus kirjanduses kõrvutatakse sageli materiaalselt huvitatust ja materiaalselt vastutust.¹ Väga laialdaselt on levinud seisukoht, et isemajandamise põhiprintsiipide hulka kuuluvad ka töötajate materiaalne huvitatus ettevõtte majandamise tulemustest ja nende materiaalne vastutus oma töötulemuste eest.² Nii on märgitud 1964. aastal ilmunud töötusettevõtete ökonomika õpikus, et «isemajandamine eeldab kõrvuti materiaalse huvitatusena ka tema töötajate materiaalselt vastutust.»³

Nende mõistete sellist kõrvutamist ei saa aga pidada õigeks. Töötajate efektiivne materiaalne huvitatus oma töötulemustest saavutatakse ainult siis, kui materiaalne stimuleerimine tagab t õ e p o o l e s t töötajate sissetulekute, nende materiaalse healu astme vahetu sõltuvuse töötulemustest. See aga tähendab muuhulgas ka seda, et töötulemuste paranemise või halvenemisega kaasneb töötajate sissetulekute suurenemine või vähenemine neile tajutaval määral.

Täielikku vastavust töötulemuste ja materiaalse healu astme vahel on võimalik saavutada ainult siis, kui töötajate mate-

¹ Г. Анисимов. Заинтересованность плюс ответственность. «Экономическая газета» № 30, 28 VII 1965, стр. 5—6; Г. И. Зинченко, М. Н. Лаптин. Заинтересованность, ответственность, дисциплина. Москва 1966, стр. 19, 46, 59, 51 и др.

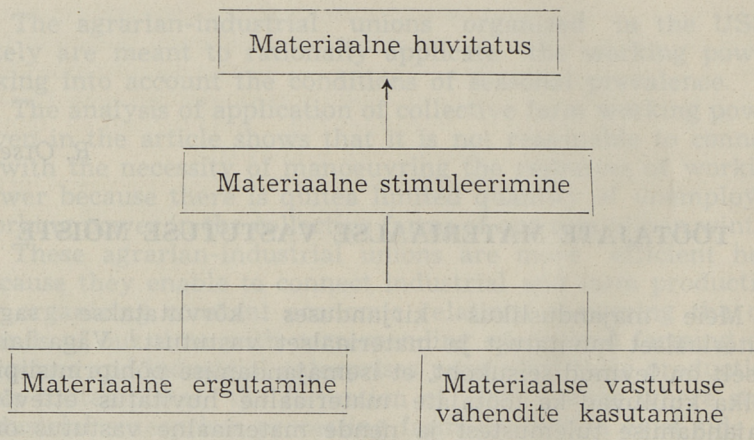
Seejuures ei ole need autorid järjekindlad: teises kohas seavad nad materiaalse vastutuse kõrvale materiaalse ergutamise.

² Политическая экономия социализма. Москва 1962, стр. 331—333; Курс лекций по политической экономии. Изд. ЛГУ, Ленинград 1963, стр. 252—254; Политическая экономия. Москва 1962, стр. 546 и 548.

³ Экономика промышленных предприятий. Москва 1964, стр. 325.

riaalsel stimuleerimisel kasutatakse materiaalse ergutamise kõrval ka materiaalse vastutuse vahendeid.⁴

Seega eeldab efektiivne materiaalne huvitatus sellist materiaalsel stimuleerimist, mille puhul kasutatakse nii materiaalsel ergutamist kui ka materiaalse vastutuse vahendeid. Skeemina võib seda kujutada järgmiselt:

G. Anissimovi, N. V. Garetoovski ja mõnede teiste autorite käsitusest järeldub, et materiaalse huvitatus intensiivistamiseks on ainult materiaalne ergutamine.⁵ Mis puutub materiaalse vastutuse vahendite kasutamisse, siis see osa jääb nende autorite käsituses ebamääraseks. Samal ajal pole materiaalne ergutamine ja materiaalse vastutuse vahendite kasutamine

⁴ Materiaalse ergutamise vahendite kasutamise all mõistab autor töötajale hea töö, töötulemuste parandamise, püstitatud nõuete ja ülesannete täitmise ning ületamise eest põhitöötasu suurendamist, mitmesuguste preemiate ja lisatasude maksmist ning soodsama materiaalse olukorra loomist.

Materiaalse vastutuse vahendite kasutamise all mõistab autor aga töötajate töös ühiskonna seisukohalt kahjuliku tegevuse esinemise korral nende põhipalga vähendamist, mitmesuguste preemiate ja lisatasude vähendamist või äravõtmist, materiaalse olukorra suhtelist halvendamist jne. Paratamatus rahuldada oma vajadusi ja soov rahuldada neid täielikumalt innustab ning sunnib töötajaid vältima oma töös ühiskonna seisukohalt kahjulikku tegevust.

Vt. ka Э. А. Лутухина. Оплата труда инженерно-технических работников. Москва 1966, стр. 11.

⁵ Г. Анисимов. Op. cit., стр. 5—6; Н. В. Гаретовский. Поощрительные фонды предприятий в промышленности. Москва 1966, стр. 6 и др.

midagi muud kui abinõud materiaalse huvitatuse intensiivistamisel.

Sisuliselt samal seisukohal on ka F. S. Vesselkov, kes väidab, et materiaalne ergutamine ja materiaalne vastutus on materiaalse stimuleerimise meetodid.⁶ Sellisel arvamusel on veel V. Türk⁷, Ü. Sinisalu⁸, E. A. Lutohhina⁹ jmt. Muuhulgas märgib ka G. Anissimov, et printsiibi «igäühelt tema võimete järgi, igäühele tema töö järgi» elluviimiseks ja mõne töötaja teadvuses säilinud igandliku püüde — võtta ühiskonnalt endale võimalikult rohkem, anda aga vähem — ületamiseks on vaja materiaalse ergutamisega mõjutamist kinnitada materiaalse vastutusega. G. Anissimov lisab, et peamiseks innustavaks tööstiimuliks on töötaja moraalne ja materiaalne ergutamine. Kui aga töötaja on oma hooletu töösse suhtumisega tekitanud ühiskonnale kahju, siis tuleb tema kasvatamiseks kasutada materiaalsel vastutust.¹⁰ Niisiis, kui töötajate töös esineb ühiskonna seisukohalt kahjulikku tegevust, kasutatakse nende suhtes materiaalse vastutuse vahendeid. Selle tulemusena vähenevad (suhteliselt) töötajate sissetulekud. Et töötajate materiaalse heaolu astme alanemine sõltub otseselt kahjuliku tegevuse ulatusest nende töös, ei ole töötajate kasvatamine materiaalse vastutuse abil midagi muud kui töötajate materiaalse huvitatuse intensiivistamine.

Seega ei ole ka G. Anissimovi seisukoht sisuliselt vastuolus käesolevate ridade autori väitega, et materiaalse vastutuse vahendite kasutamine on abinõu töötajate materiaalse huvitatuse tõhustamiseks.

G. I. Zintšenko ja M. N. Laptin märgivad, et peamine on igas töötajas huvitatuse äratamine ettevõtte tegevuse üldtulemuste suhtes, tema huvi tõstmine mitte ainult vajaliku produkti, vaid ka lisaproducti tootmise vastu. Just selles peitvatki isikliku materiaalse vastutuse majanduslikud lähtekohad, sest siin ristuvat indiviidi ja ühiskonna huvid.¹¹ Nimetatud autorid leiavad veel, et isikliku materiaalse huvitatuse tõhus-

⁶ Ф. С. Веселков. Материальное стимулирование трудящихся в СССР, Москва 1962, стр. 32.

⁷ V. Türk, L. Maamets. Materiaalse huvi printsiip. Tallinn, 1965, lk. 23.

⁸ Ю. А. Синисалу. Материальная заинтересованность в развитии промышленного производства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Таллин 1966, стр. 25.

⁹ Э. А. Лутохина. Op. cit., стр. 11.

¹⁰ Г. Анисимов. Op. cit., стр. 5.

¹¹ Г. И. Зинченко, М. Н. Лаптин. Op. cit., стр. 41.

tamise tulemuseks on iga töötaja isikliku materiaalse vastutuse tõus ettevõtte üldiste töötulemuste eest.¹²

Tuleb nõustuda, et käesoleval ajal peab intensiivistama töötajate materiaalet huvitatust mitte ainult vajaliku, vaid ka lisaproducti tootmise vastu, ettevõtte tootmistegevuse tulemuste vastu üldse. Küll aga äratavad kahtlust kaks järgmist väidet. Ei saa nõustuda kinnitusega, et töötajate isikliku (pro individuaalse) materiaalse vastutuse majanduslikud lähtekohad peituvad materiaalses huvitatuses ettevõtte töötulemustest. Siin on ära segatud kaks erinevat mõistet: töötajate individuaalne materiaalne huvitatus (s. o. materiaalne huvitatus oma isiklikest töötulemustest), millega sekundeerib individuaalne materiaalne vastutus, ja töötajate kollektiivne materiaalne huvitatus (s. o. materiaalne huvitatus ettevõtte kui töötajate kollektiivi töötulemustest), millega on seotud töötajate kollektiivne materiaalne vastutus. Individuaalset materiaalet vastutust oma isiklikus töös kannavad töötajad nende asjaolude eest, mille esinemine sõltub konkreetset neist endist. Töötajate materiaalses huvitatuses ettevõtte töötulemustest võivad peituda mitte individuaalse, vaid kollektiivse materiaalse vastutuse vahendite kasutamise majanduslikud lähtekohad.

Pole õige väita, et iga töötaja isikliku materiaalse huvituse tõhustamise tulemuseks on tema isikliku materiaalse vastutuse tõus ettevõtte üldiste töötulemuste eest. Nagu eespool märgitud, on materiaalse vastutuse vahendite kasutamise täiustamise tulemuseks materiaalse huvituse intensiivistamine, mitte aga vastupidi.

Et **efektiivne** materiaalne huvitatus **eeldab** materiaalse vastutuse vahendite **otstarbekat** kasutamist, on ka isemajandamise põhiprintsiipide käsitlemisel **õigem piirduda ainult materiaalse huvitusega**.¹³ Seejuures pole liigne märkida, et poola autor Bronislaw Minc ei maini isemajandamise printsiipidena materiaalet huvitatust ja materiaalet vastutust, vaid tähendab ainult, et isemajandamine põhineb ettevõtte tegevuse materiaalse stiimulite kasutamisel.¹⁴

Nagu mainitud, käsitab osa majandusteadlasi töötajate materiaalet vastutust nende materiaalse stimuleerimise mee-

¹² Г. И. Зинченко, М. Н. Лаптин. Оp. cit., стр. 42.

¹³ Ка А. Smirnov märgib, et materiaalne huvitatus eeldab materiaalet vastutust kui isemajandamise suhete hädavajalikku elementi. А. Смирнов. Хозрасчет и материальная заинтересованность. «Социалистический труд» 1966, № 3, стр. 135.

¹⁴ Бронислав Минц. Политическая экономика социализма. Москва 1965, стр. 322.

Täpsuse huvides on vaja lisada: silmas tuleb pidada kahe suguste (nii ergutavate kui ka piiravate) stiimulite kasutamist.

todina. See näitab, et materiaalse vastutuse küsimusi on meie majandusteadlased seni võrdlemisi pinnapealselt uurinud.

Materiaalset vastutust ei ole sisuliselt õige vaadelda materiaalse stimuleerimise meetodina, sest et neid kahte mõistet ei saa ühitada. G. Anissimov märgib täiesti põhjendatult, et materiaalne vastutus on nagu materiaalne huvitatuski **objektiivne majanduskategooria**.¹⁵ Kuidas võib olla objektiivne majanduskategooria subjektiivse tegevuse — materiaalse stimuleerimise meetod? Kahju, et G. Anissimov oma käsitust ei süvenda, vaid jääb ülaltähendatud väite tasemele.

Materiaalse vastutuse all tuleb mõista sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerivaid teatud liiki **tootmissuhteid** — materiaalse vastutuse suhteid. Sotsialistliku tootmise takistamatu areng, sotsialistlikus formatsioonis toimivad objektiivsed majanduseadused eeldavad materiaalse vastutuse suhete olemasolu. Need on inimestevahelised suhted ja nende osapoolteks on ühiskond, ettevõtete kollektiivid ja töötajad. Kollektiivid ja töötajad astuvad nendesse suhetesse sotsialistlikku **tootmisprotsessi lülitumise hetkest, kusjuures see ei sõltu nende tahtest**. Need suhted kehtivad nii tootmise kui ka jaotamise sfääris. Viimases sfääris tekkivate suhete iseloom sõltub esimese sfääri suhete iseloomust.

Küberneetilises tähenduses kuuluvad materiaalse vastutuse suhted ühe liigina majandusliku tagaside koostisse. Nimelt on sellel suheteliigil kahjulikku tegevust objektiivselt piirav iseloom.

Materiaalse vastutuse suhete sisuks on majandusliku iseloomuga negatiivse ühiskondliku tagasimõju mitmesuguste avalduste hoiatav majandusliku iseloomuga tõenäosus ühiskonna seisukohalt kahjuliku tegevuse korral. Vastutussuhete otstarve seisneb kahjuliku tegevuse tekkevõimaluste piiramises.

Materiaalse vastutuse suhted sisaldavad kolme momenti: negatiivse ühiskondliku tagasimõju avaldusi, nende tõenäosuse tingimusi ja kahjuliku tegevuse võimalikkust. Selleks, et materiaalse vastutuse suhted avaldaksid tootmise arengule soodsat mõju, on vaja, et eksisteeriks efektiivne negatiivse ühiskondliku tagasimõju mehhanism, et inimestest sõltuvad asjaolud, mis takistavad tootmise edukat arengut (kahjulik tegevus), et jääks vastulöögita, et kõigil taoliste asjaolude ilmnemise juhtudel astuks tagasimõju mehhanism viivitamatult tegevusse ja avaldaks oma korrigeerivat toimet. Materiaalse vastutuse

¹⁵ Г. Анисимов. Оp. cit., стр. 5.

suhted avalduvad sel juhul peamiselt kahjulikku tegevust lakkamatult piiravate (profülaktilise iseloomuga) hoiatusuhtena.

Negatiivne ühiskondlik tagasimõju peab alati olema suunatud positiivse tulemuse saavutamisele (kahjuliku tegevuse piiramise kaudu). Majandusteaduse ülesandeks on välja selgitada, missugune peab olema positiivne tulemus tootmise arengu igal üksikul etapil ja millised abinõud võimaldavad selle tulemuse saavutamist. Ühtlasi peab majandusteadus kindlaks tegema, missugune tegevus on kahjulik, millised on tootmise edukat arengut segavad asjaolud, mille esinemisest tuleb negatiivse ühiskondliku tagasimõju abil üle saada.

Negatiivse ühiskondliku tagasimõju tõenäosus peab leidma õiguslike reeglite vormi. Ilma selleta jääksid materiaalse vastutuse suhted väheefektiivseks: suhete stiihiline avaldumine poleks regulaarne ega stabiilne, negatiivne ühiskondlik tagasimõju ei oleks alati positiivse toimega. Õiguslike reeglite sisu sõltub sellest positiivsest tulemusest, mida tahetakse saavutada. Koos eesmärgiga muutub ka reeglite sisu. Üksnes reeglite olemasolu ei garanteeri veel alati negatiivse ühiskondliku tagasimõju tõenäosuse reaalselt tajutavust. Selleks on vaja, et neid reegleid efektiivselt ja kõrvalekaldumatult kasutataks.

Kui õiguslikud reeglid ei kajasta positiivse tulemuse saavutamise huve või kui nad formaalselt seda küll teevad, kuid nende kasutamises kalduvad juhtivad organid ise kõrvale, avaldub see tootmise edukat arengut takistava tegevuse näol. Käesoleval ajal esineb meie majanduselus palju lohakust, hooletust, praagitootmist jne. See annab tunnistust asjaolust, et materiaalselt vastutust sättivad õigusnormid ei vasta alati positiivse tulemuse saavutamise nõudele ja et neidki õigusnorme ei kasutata meie praktikas täielikult.

Nagu märgitud, võivad materiaalse vastutuse suhted avaldada tootmise arengule soodustavat mõju ainult siis, kui eksisteerib efektiivne negatiivse ühiskondliku tagasimõju mehhanism. Selle mehhanismi **sisuks on materiaalse vastutuse vahendite kindlaksmääratud kasutamiseviis**. Paljud eespool mainitud majandusteadlased käsitavad just seda materiaalse vastutusena. Siin on aga põhimõtteline erinevus.

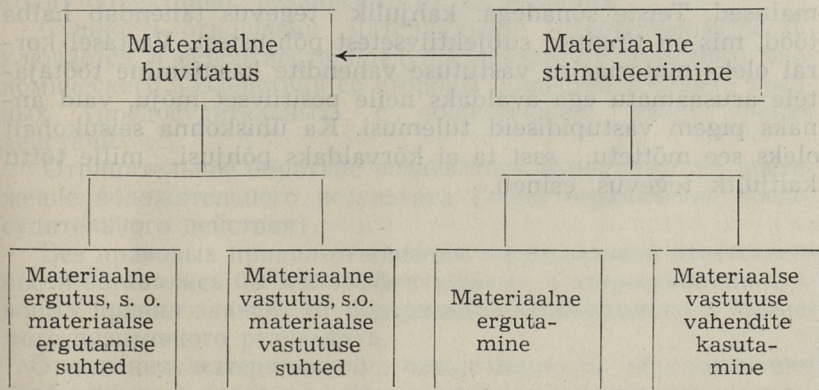
Töötajad kannavad oma töö ja selle tulemuste eest **pidevalt** materiaalselt vastutust selles mõttes, et nad on kogu aeg materiaalse vastutuse suhte osapoolteks. Kui nende tootmistegevuses ei esine ühiskonna poolt taunitava kahjuliku tegevuse elemente, eksisteerib materiaalne vastutus nende jaoks potentsiaalselt, s. o. negatiivse ühiskondliku tagasimõju mehhanism (vastutuse vahendite kindlaksmääratud kasutamiseviis) on reaalselt olemas

ja võib igal hetkel tegevusse astuda. Kui aga ilmneb negatiivne tegevus, avaldub materiaalne vastutus tajutavalt nii- või teistsuguste materiaalse vastutuse vahendite kindlaksmääratud viisil kasutamise näol. See stimuleerib töötajaid kahjulikku tegevust piirama.

Seega on materiaalne vastutus ja materiaalse vastutuse kasutamiseviis kaks teineteisest erinevat mõistet, millest kummalgi on oma erinev sisu. Nad suhtuvad teineteisesse nagu objektiivne ja subjektiivne, analoogselt materiaalse huvitatuse ja materiaalse stimuleerimisega (stimuleerimise mehhanismiga). Materiaalne huvitatus on objektiivne kategooria. Materiaalne stimuleerimine kujutab aga endast stiimulite kindlaksmääratud kasutamiseviisi ühiskondliku tootmise arengu kiirendamise eesmärgil, s. o. materiaalse huvitatuse **teadlikku** ärakasutamist.

Materiaalne huvitatus sisaldab materiaalsel ergutusel ja materiaalsel vastutusel (s. o. ühiskonnas objektiivselt eksisteerivaid teatud liiki tootmissuhteid — materiaalse ergutuse ja materiaalse vastutuse suhteid). Materiaalne stimuleerimine sisaldab materiaalsel ergutamisel ja materiaalse vastutuse vahendite kasutamist.

Seega võib eespool toodud skeemi täiendada järgmiselt:

Ehkki materiaalne stimuleerimine baseerub materiaalsel huvitatusel, sõltub materiaalse huvitatuse mõju tootmise arengu edukusele sellest, kuidas ja missugusel määral materiaalne stimuleerimine suudab materiaalsel huvitatust ära kasutada. Ka materiaalse vastutuse vahendite kasutamine põhineb materiaalsel vastutusel kui sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerivatel teatud liiki tootmissuhetel. Materiaalse vastutuse mõju tootmistegevuse arengu edukusele sõltub sellest, kuidas ja milli-

sel määral materiaalse vastutuse vahendite süsteem ning selle kasutamine (kindlaksmääratud kasutamiseviis) vastavad materiaalse vastutuse objektiivsetele vajadustele.

Seetõttu on praktilisest seisukohast väga oluline, et materiaalse vastutuse küsimustega tegelemisel asetataks peaarõhk materiaalse vastutuse suhete uurimisele ning materiaalse vastutuse vahendite süsteemi ja selle kasutamiseviisi kujundamisele ja täiustamisele.

Materiaalne ergutamine ja materiaalse vastutuse vahendite kasutamine kujutavad endast materiaalse stimuleerimise kui terviku koostisosi. Samal ajal on nad selle terviku vastaskülgedeks. Nad mõlemad on suunatud küll ühise positiivse eesmärgi saavutamisele, kuid avaldavad oma mõju erinevalt: materiaalne ergutamine avardab tarvete rahuldamise võimalust, materiaalse vastutuse vahendite kasutamine aga ahendab seda.

Märkisime, et materiaalse vastutuse vahendite kasutamise eesmärgiks on mõjutada töötajaid kõrvaldama oma tootmisgevusest ühiskonna seisukohalt kahjulik tegevus ja hoiduma sellest tulevikus. Kahjuliku tegevuse all tuleb mõista **ainult** niisugust tegevust, mille esinemine või mitteesinemine sõltub töötajaist endast ja millest hoidumiseks neil on **reaalsed** võimalused. Teiste sõnadega: kahjulik tegevus tähendab halba tööd, mis on tingitud subjektiivsetest põhjustest. Vastasel korral oleks materiaalse vastutuse vahendite kasutamine töötajatele arusaamatu ega avaldaks neile positiivset mõju, vaid anaks pigem vastupidiseid tulemusi. Ka ühiskonna seisukohalt oleks see mõttetu, sest ta ei kõrvaldaks põhjust, mille tõttu kahjulik tegevus esineb.

О понятии материальной ответственности трудящихся

Резюме

Материальную заинтересованность работников и их материальную ответственность нельзя рассматривать как однозначные категории, так как материальная заинтересованность понятие более широкое. В конечном счете **эффективная** материальная заинтересованность предполагает такое материальное стимулирование, которое включает в себя использование как средств материального поощрения, так и средств материальной ответственности.

Материальную ответственность работников нельзя понимать и как метод их материального стимулирования, так как эти два понятия не являются одноплановыми.

Под материальной ответственностью следует подразумевать определенный вид **производственных отношений**. Работники вступают в эти отношения в тот момент, когда они включаются в производственный процесс, причем это происходит объективно, независимо от их желания.

Сущность отношений материальной ответственности заключается в вероятности предупреждающего обратного экономического воздействия со стороны общества в случае вредных (предосудительных) с общественной точки зрения действий.

Отрицательное обратное воздействие направлено на достижение положительного результата (через ограничение предосудительного действия).

Без правовых правил отношения материальной ответственности оставались бы малоэффективными. Содержание же правовых правил зависит от содержания необходимого и желаемого позитивного результата.

Отношения материальной ответственности обуславливают необходимость создания эффективного механизма отрицательного воздействия. Этот механизм представляет собой способ использования средств материальной ответственности.

Материальная ответственность является непрерывной в том смысле, что все работники постоянно выступают как стороны отношений материальной ответственности. Если в их производственной деятельности нет элементов действий предосудительных с точки зрения общества, то материальная ответственность ощущается лишь потенциально: в виде наличия механизма отрицательного обратного воздействия.

Отношение материальной ответственности к способу использования ее средств — есть отношение объективного к субъективному, также как и отношение материальной заинтересованности к способам (механизмам) материального стимулирования.

Материальная заинтересованность содержит наряду с материальным поощрением и материальную ответственность.

Материальное стимулирование представляет собой использование средств материального поощрения и материальной ответственности. Как материальное поощрение так и материальная ответственность направлены на достижение общего положительного результата, однако, они оказывают свое влияние по-разному — первое посредством расширения удовлетворения потребностей, второе — через относительное сужение этой возможности.

R. Otsepp

The Concept of Workers' Material Responsibility

Summary

Effective material incentive at its final stage assumes such material stimulation where both the means of material stimulus and material responsibility are applied. The application of the means of material responsibility is nothing more than the means of intensifying the material incentive.

The material incentive of workers cannot be treated as the method of their material stimulation, for these concepts differ considerably.

As for material responsibility in socialist community, we have some particular relations of production in mind. Workers enter into these relations involuntarily from the moment of entering the sphere of production.

The essence of material responsibility in community represents the negative inverse ratio in its numerous warning and punishable means of expression in case of socially detrimental activity.

The negative inverse ratio is aimed at achieving the positive result (by means of restricting the socially detrimental activity.)

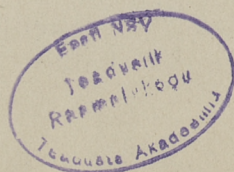
The probability of negative inverse ratio must be expressed in terms of legal rules. But the mere existence of respective rules doesn't always grant the real perceptibility of the negative inverse ratio. These rules must effectively and steadily be put into practice.

The relations of material responsibility can favourably affect the production only in the presence of effective means of inverse ratio. The essence of this notion is the fixed usage of the means of material responsibility.

Material responsibility and the application of the means of material responsibility have the same relation to each other as the objective and the subjective, as material incentive and material stimulation (the mechanism of stimulation).

Material incentive holds material stimulation and material responsibility (i. e. certain relations of production objectively existing in community — the relations of material stimulation and material responsibility). Material stimulation is the adaptation of the means of material incitement and material responsibility.

The influence of material responsibility to the development of production depends on how and to what extent the system of the means of material responsibility and its utilization correspond to the objective necessity of material responsibility.

ИССЛЕДОВАНИЯ КАФЕДРЫ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ II

На эстонском языке

Tallinna Polütehniline Instituut

*

Toimetaja M. Randveer
Tehniline toimetaja J. Mõttus

Laduda antud 4. I 1968. Trükkida
antud 11. IV 1968. Paber 60×90/16.
Trükipoognaid 4,0. Arvestuspoognaid
4,0. Trükiarv 350. Tell. nr. 306. MB-
01766. Trükikoda «Kommunist», Tal-
linn, Pikk tn. 2. Hind 24 kop.

Hind 24 kop.